

Bergensposten.

NR.1

januar 2018

21. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 53. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000

Redaksjon avsluttet: Januar 2018

Forside Digitalarkivet 20 år, det analoge slukes av det digitale

---

Bergensposten.

Innhald

Fra redaktøren	2
Edgar Hovland og Anders Haaland: Et siste forsøk på å få Borgersrud og Eriksen til å forholde seg til kjerne- punktet i vår kritikk i Bergensposten (2/2017)	3
Bjørn Davidsen: Med evigheten som mål	8
Yngve Nedrebø: Digitalarkivets røtter	25
Einar Offerdahl: MINNER FRA «HAUGEN»	29
Gina Dahl: Bøker i Norge i gamle dager	43

Fra redaktøren:

Bergensposten er gått inn i sin 21. årgang, og vi sender ut årets første utgave til 20-årsjubileet til Digitalarkivet. Bergensposten og Digitalarkivet er altså jevngamle, og kommer for så vidt fra det samme opphavet. Vi sier oss ganske godt fornøyd med begge!

Gjennom en årrekke har spaltene våre vært åpne for diskusjon om kilder, forståelse av kilder og historieskriving knyttet til utgivelsene av de to bøkene om SA-BORG. Dette nummeret er ikke noe unntak. Hovland og Haaland presenterer en av de sentrale kildene som er brukt i de to bøkene. Å skrive historie er på samme tid lett og vanskelig. Napoleon Bonaparte opplevde både store seire og de bitreste nederlag. Det fikk ham til å filosofere over hva historie egentlig er. I engelsk utgave lyder utsagnet: «History is a set of lies agreed upon». Er det fortsatt det?

Bjørn Davidsen har vært en trofast og god samarbeidspartner for Bergensposten og Statsarkivet i Bergen i godt over 20 år. Han har vært en av de flittigste bidragsyterne til tidsskriftet vårt, og han har i anledning jubileene sendt oss et intervju med statsarkivaren i Bergen han laget i 1995. Vi håper det har historisk interesse.

Vi føler det også kan være på sin plass å fortelle litt om røttene til Digitalarkivet, som er lange og varierte!

Gina Dahl er en svært produktiv medarbeider! I dette nummeret bidrar hun med «Bøker i Norge i gamle dager».

Vi håper menyen faller i smak, og har planer om ytterligere tre utgivelser av Bergensposten i 2018.

Yngve Nedrebø

Edgar Hovland og Anders Haaland: Et siste forsøk på å få Borgersrud og Eriksen til å forholde seg til kjernepunktet i vår kritikk i Bergensposten (2/2017)

I *Bergensposten* 2/2017 leverte vi dokumentasjon for at Borgersrud og Eriksen i *Sabotører i vest* har begått et faglig overtramp ved å nytte Dankert Thulands avhør av August Rathke 8. februar 1945 til å konstruere en fortelling som ikke har noen dekning i den teksten som avhørte selv leste, godtok og forsynte med sin underskrift. Overtrampet er av en slik karakter at forfatterne må sies å ha gjort seg vel fortjent til vår harde kritikk.

Deres tilsvarende i *Bergensposten* 4/2017 innebærer ikke noe forsøk på å imøtegå vår påstand om at fortellingen de har konstruert ikke er forenlig med opplysningene i teksten fra avhøret. Dette er selve kjernepunktet i vår kritikk. I stedet for å forsvare seg mot kritikken vår på dette punktet velger de å bringe inn irrelevante momenter. De skriver: «Det Haaland og Hovland gjør, er å trekke det vi skriver om avhøret ut av den sammenhengen det står i [i] *Sabotører i vest*.» Sammenhengen, de skisserer, er vi fullt på det rene med, men den kan på ingen måte rettferdiggjøre at forfatterne kolporterer en fremstilling som er klart i strid med den kilden de bygger på og henviser til (note 1578). Det er på høy tid at Borgersrud og Eriksen forholder seg til vår kritikk og opplyser

oss og *Bergenspostens* lesere om hvor i rapporten fra avhøret de har funnet grunnlaget for den fortellingen om avhøret de presenterer i *Sabotører i vest*.

For om mulig å sikre at Borgersrud og Eriksen forholder seg til kjernen i vår kritikk og samtidig gi *Bergenspostens* lesere det nødvendige faktagrunnlaget for å følge debatten og selv gjøre seg opp en velfundert mening offentliggjør vi avhøret av 8. februar 1945 i sin helhet og det avsnittet i *Sabotører i vest* (nederst side 585 og øverst side 586) som ifølge forfatterne er sugd ut av den samme kilden (note 1578).

R. R.: Ankommet direkte.
V.P.S. Frigitt 6.2.45.
Ann:

286.
RAPPORT

til

K: 8079.
Eks. D. THULAND.
Beg. 8. febr. 45.
Avsl:

RIKSPOLITISJEFEN

Navn: P. A. T. H. K. E. August Petro Theodor Olsen, f. 11.12.25 i Bergen.

Stilling: Gymnasiast. Ugift.

Bopel i Norge: Heien 18, Bergen.

Døpt Sandvikskirken, Bg. Konfirmert samme sted.

Medlem av N.S.-organisasjon: Ja, august/sept. 1940.

Straffet: Angir seg hverken straffet, tiltalt eller Mulktert.

Statsborgerforhold: Norsk.

Far: Alfred Birger Marius Rathke; nattevakt i Bergens Privatbank.

Mor: Augusta Andrea f. Olsen; hjemnevrende. Adr. Heien 18.

Søsken: Anne Mathilde; f. 1927; kontordame; bodde hjemme.

Vitnets foreldre og søster ble arrestert av Gestapo den 9. november 1944 nærmest som gissler for vitnet som var ettersøkt. De sitter nå alle tre på Grini. De ble overført til Grini i beg. av januar 1945.

Falsk legitimasjonspapir: Grenseboerbevis lydende på Josef Hansen, f. 5.6.1920 i Bergen; Nygårdsgaten 83; utstedt angivelig av Bergens politikammer den 19. okt. 1940. Passets nr. er 26151.

Utdannelse: Folkeskole, Frk. Foyes avg. 1938.

Høgshs middelskole, 3 år avg. 41.

Høgshs gymnas, avbrudt på gr. av ettersøkt.

Innehatte stillinger;

Avhørte har i sommermånedene hatt enkelte vikar stillinger; men har ikke hatt noe fast arbeide.

Avhørte er gjort oppmerksom på sitt ansvar som vitne og forklarer:

1. Såvidt vitnet vet er det ingen i familien som er medlemmer av N.S. Det har vært noe snakk om en bror av avh.'s far, ØSKAR FINVÅG, agent; bosatt i Trondheim som det ble snakket skulde være medlem av N.S.; men vitnet har ikke noe nærmere kjennskap til dette.

2. Vitnet er oppvokst i Bergen hvor han har hatt sin skolegang praktisk talt helt til avreisen fra Norge. Denne fant sted 24. januar 1945.

3. Den 9. april 1940 gikk vitnet på middelskolen og fortsatte etter kort tids evakuering på skolen.

4. Medlemskap i N.S.
Høsten 1940 så vitnet et avertissement i en av Bergens avisene om at det skulde være møte i N.S. huset i Olav Kyrrsgate og at det var adgang for publikum.

Avhørte var dels nysgjerrig og dels interessert og gikk på møtet alene. Han traff ingen kjente der; men så enkelte som han kjente av utseende, Bl.a. så han to sønner av daværende buss-fører Gunstein Jahren. Det var et ungdomsmøte.

5. Det var ingen kontroll med hvem som kom. På møtet ble det spilt noen marsjer på grammofon og siden ble det holdt en tale.

Så kom det noen som stakk til vitnet en blankett som skulde fylles ut. Denne blanket fyllte vitnet ut og leverte den fra seg ved utgangen.

Avhørte kan ikke tidfeste denne episode anderledes enn at det må ha vært et par ukers tid før Reg. Nordland ble opprettet.

6. Da vitnet kom hjem om kvelden fortalte han at han hadde meldt seg inn i N.S. Han ble da spurt om han ikke var riktig klok.

7. Vitnet tenkte så nøyer over det som han hadde gjort og kom til det resultat at han hadde begått en "Jevlig" tappe. Så foreslo hans mor at hun skulde gå opp til N.S. og tre innmeldelsen tilbake. Det gikk vitnet med på.

8. Dagen etter at vitnet var på møtet gikk så hans mor til N.S. så at maten skulde meldes ut straks. Det ble sagt at det var i orden og dermed anså de saken for opp og avgjort.

9. Det var så stille en tid; men så fikk vitnet tilsendt i posten et N.S. ungdomsorgan som så kom med visse mellomrum visstnok hver 14. dag. Det la ikke vitnet noen særlig vekt på idet han regnet med at dette var noe som kanskje ble sendt rundt til ungdom som N.S. tenkte seg sympatiserte med N.S.

10. Antagelig i desember 1940 kom det imidlertid brev med innkallelse til møter i N.S. Disse brød ikke avhørte seg om.

11. Etter opprettelsen av Reg. Nordland fikk vitnet et brev som inneholdt en ordre om et møte som skulde holdes i Odd Fellow bygningen. Innkallelse med møteplikt.

Vitnet forstod da at det ikke kunde være i orden med utmeldelsen.

12. Vitnet måtte på det møte hvor det stod "Møteplikt". Der forhørte han seg om ikke vitnet var utmeldt. Det ble svart at man der ikke kunde svare på det. Han spurte så hvorledes man skulde melde seg ut. Det måtte gjøres skriftlig ble det sagt. Vitnet vet ikke hvem det var han ved anledningen snakket med.

13. Det var et av de aller første møter etter opprettelsen av Reg. Nordland og det var nærmest å betrakte som et verve-møte for Reg. N.

Vitnet kjente ikke noen av dem som var tilstede på møtet og kan ikke erindre hvem det var som talte.

14. Vitnet skrev så en utmeldelse og begrunnet det at han hadde så meget å gjøre på skolen at han ikke hadde tid ofre for N.S.

Det gikk en 14.dagers tid og vitnet fikk da skriftlig beskjed i posten om at han var strøket av N.S.'s medlemsfortegnelse. Han erindrer at brevet var undertegnet av VESTRHEIM.

Vitnet mottok beskjeden om at han var strøket av N.S. i februar 1941.

15. Vitnet har bare deltatt i disse to møter. Han har ikke betalt noen kontingent eller innmeldelsespenger. Han har aldri båret N.S. merke og har heller ikke hatt noen slags nazi-uniform.

16. Vitnet har siden ikke hatt noe som helst å gjøre med N.S. på noen slags måte.

17. Alle vitnets kammerater har vært kjent med dette forhold og han har aldri lagt an på å skjule det som er passert.

18. Deltagelse i illegalt arbeid.

Fra slutten av mars 1943 har vitnet deltatt i en organisert gruppe som spredte nyheter som ble tatt fra de britiske og norske sendiger og mangfoldiggjort.

19. Vitnet kom herunder i kontakt med postbud Erling Mikkelsen fra Bergen som er her. Videre kom han siden i januar 44

i kontakt med lærer Jørstad ved Cand. Philol. Danielsen's skole og lektor KNAG ved Tanks og S. Høegh's skoler.

20. Gjennom KNAG kom vitnet i kontakt med "BERG". "BERG" ga Knag; Jørstad og vitnet i oppdrag å starte en ungdomsavis.

FORTROPPEN ble dannet og kom ut i 30 eks. etter annet nr. ble KNAG og JØRSTAD arrestert av Gestapo den 9. februar 1944 og samme natt var Gestapo hjemme hos vitnet for å ta seg. Han var imidlertid ikke hjemme da Gestapo kom og har siden den tid konstant ligget i deknning.

21. Fra sitt dekningssted har vitnet fortsatt utgitt "FORTROPPEN". Den kom nå ut i 2.000 eksemplarer. Det var til 9. november 1944 da den, trykkeriet ble tatt.

22. Aarsaken til at trykkeriet ble tatt henger sammen med angiveren Elif Pisani. Se dos. 10232.

23. Arrestasjoner som har funnet sted:

- a. Lektor KNAG, 9. febr. 1944 i forb. med milorg.
- b. Lærer JØRSTAD, " " " " " "
- "STEIN". c. gymnasiast Anders Haugland, Kjøkkeløkve Kronstadveie 41; 9. november 44 i forb. med trykkeriet.
- "DANIEL". d. gymnasiast Thorleif GJESDAL; St. Jørgensgate 1; arrestert 2 13. november 44 med aviser på seg.
- "TRULS". e. gymnasiast Trygve Elkemo; Thor Møhlensgate 24; arrestert 13. november 44. (Innen forb. med GJESDAL). Arrestgrunn - ukjent.
- f. Alfred RATHKE; vitnets far; arrestert 9. 11. 44.
- g. Augusta " ; vitnets mor; " 9. 11. 44.
- "PETRA". h. Anne Mathilde Rathke; vitnets søster; 9. 11. 44.
- "PELLE". i. gymnasiast Lars HÜEGH; Sandviksveien 19; arr. des. 44. Den siste tatt for sabotasje.
- j. gymnasiast Bjørn Gjellerøide; Håsteinsgaten, Laksevåg; arr. 1 november 44. Årsak ukjent.
- k. hjelpeprest ASKELAND, Yttre Sandvikens interimskirke; arr. des. 44. Årsak ukjent. H.S. skal ha opplyst at det er fordi han har ass. sabotører.
- l. FSRÖVÅG; vitnet kjenner ikke mere til ham enn at han skal være arrestert sammen med Lars Høegh.
- m. konsul og skipsreder TORALF GJESDAL, far til d.; arr. samtidig med sønnen.
- n. Samtidig ble svoger til Thorleif GJESDAL arrestert. Dennes navn er ukjent.
- "MAGDA". o. lærerinde Magda Isaksen; Vestre Holbergsalm. nr. 18; arr. i des. 44 for å ha hjulpet folk som var ettersøkt.
- "VIGGO". p. LANGELAND, Hans; "Viggo"; arr. i november 44 på Ridslandet
- "BIRGER". q. IVERSEN, Norman; bodde på Nordnes; "BIRGER"; arr. i nov. 44 før p. (Sabotør).

24. Ad: Willy Valentinsen.

Willy Vallentinsen var 19 år gml. da ha ble skuddt. Han var sønn av baker Vallentin Vallentinsen og hustru Margit som bor på Laksevåg. Han har en bror INGVARD som er gift med ELSE.

~~Søkte på...~~
Han ble skuddt den 5. desember 1944. og ble begravet tirsdag den 12. 1. 45 fra Nygårds kapell.

Gjennomlest og vedtatt:

Aug. Rathke
August R a t h k e .

J. Thilander

Kopi av avsnittet nederst side 585 og fortsettelsen neste side i *Sabotører i vest* som viser forfatterens bruk av forhøret av Rathke, dat. 8. febr. 1945.

Thulands rolle illustreres godt gjennom nettopp avhøret av Rathke 8. februar 1945.¹⁵⁷⁸ Thuland var på forhånd orientert om Rathkes sentrale rolle i kommunistenes motstandsarbeid i 1944 og at han også hadde spilt en rolle i Saborg. Thuland nedtegnet

¹⁵⁷⁵ Den 5 sider lange listen starter med Abrahamsen, Arvid og slutter med Waagenes, Ole, SA/B, B. pk., avl. 2010 fra Thulands hjem.

¹⁵⁷⁶ «Bergen», liste på 4 sider, SA/B, B. pk., avl. 2010 fra Thulands hjem.

¹⁵⁷⁷ «Notat» 4.4.49, SA/B, B. pk., avl. 2010 fra Thulands hjem.

¹⁵⁷⁸ «Rapport til Rikspolisjefen» fra Thuland 8.2.45, NHM, FO II/8.1. Kartoteksamling fra den norske mottaks-sentralen i London.

alle opplysninger om dette. Men det var noe annet av det Rathke troskyldig fortalte som interesserte Thuland minst like mye, nemlig at han som 14–15-åring hadde vanket sammen med noen venner som hørte til et NS-miljø. Faren til en av dem ble rekruttert av Sipo som tolk for Gestapo. Det hadde gått så langt at han hadde vært med disse vennene på noen NS-møter og ble forsøkt rekruttert. Men det ville han ikke, og kontakten med vennene ble brutt.

Med evigheten som mål

Statsarkivar Yngve Nedrebø intervjuet av Bjørn Davidsen i oktober 1995

Statsarkivet!! Utropt fra bussbillettøren som kunngjorde neste holdeplass, lyder fortsatt i mine ører – skjønt det er nærmere 40 år siden jeg hørte det sist; på mine ukentlige reiser til speidermøter på andre kanten av Bergen for der jeg bodde.

Det gule hus på Årstadvollen har alltid virket hemmelighetsfullt, der det ligger helt i sørenden av det store villaområdet fra jobbetiden under første verdenskrig. Neste eiendom – ned mot Møllendalselven – har gitt plass for moderne Haukeland skole. På motsatt side av vegen, på vollene til den fordums kongsgård Alrekstad, lå i mange år boligbrakkene for husville etter den store Bergens-brannen i 1916 og bombingene under siste krig. I dag er det

studenter og professorer som rår grunnen; i hybelbygget, på preklinisk institutt og odontologisk institutt (tannlegehøgskolen) – moderne høgblokker som gjør Årstadveien til et arkitektonisk tidsskille.

En grå steintrapp og en brun dør – midt på en gul vegg. Men hva skjuler seg bak det ærverdige navnet «Statsarkiv» og de tykke murene?

Vi vandrer andektig opp trappen, trykker ned dørklinken og presser døren til side. Foran oss ligger en smal gang med en bukhvelving i enden. «Scripta Manent» står det malt med gammel-dags skrift på hvelvingen. «Det som er skrevet, vil alltid bestå» er kanskje en passende oversettelse i denne sammenhengen, selv om den direkte oversettel-

sen lyder: «Skriften består».

Vi stiger videre inn i en trappehall. Den er ikke særlig stor, men likevel stor nok til å bli prydet av tre granittsøyler på hver side av passasjen fram mot en steintrapp i enden. Første del av trappen går en halv etasje opp midt på veggen. Derfra kan man gå videre opp trapper i motsatt retning langs begge sideveggene.

Vi fester blikket mot veggen over den første trappen. Der – inne i en liten nisje, står en helgenfigur; selveste St. Sunniva, Bergens skytshelgen. Hun står der med sitt milde blikk – og vokter over

byen og distriktets historie, som ligger vel forvart i husets mange arkiver og hvelv.

Å stige inn i Statsarkivet, er som å stige inn i fortida. Selv om moderne data-teknologi for lengst er tatt i bruk i arbeidet, kan man fortsatt fornemme fordums dager ved inntreden i lesesalen. De tunge, lange eikebordene og de gammelmodige, digre vinduene får en til å føle at de sitter her fortsatt; Albert

Joleik, Olav Hoprekstad, Jon Laberg og hva de nå het alle de bygdebokforfattere som slet stolene her i mellomkrigstiden og de første etterkrigstiår. Og som møysommelig tydet håndskriftene til prester og futer i kirkebøker og protokoller. I dag er de gamle, trauste slektsgranskerne erstattet av rastløse, moderne varianter som leser datautskriften av folketellinger og hva det måtte være. Men som også – når det er behov for det, søker hjelp i originalkildene. Og de finnes fortsatt her – inne i

Første byggetrinn for Statsarkivet i Bergen var 1929-1921, og bygget ble åpnet for publikum fra 1. august 1921. Forbygget huset lesesal og kontorer, samt egen leilighet for vaktmesteren, mens den bakre delen var magasinbygget. Hovedbygget ble formelt fredet i 2017.

«magasinet». Derfra blir de trillet ut i små handlevogner – på bestilling. Men først må «granskeren» ha skrevet seg inn i den ærverdige gjesteprotokollen – som i fordums år.

Jo, de holder fortsatt på visse tradisjoner.

Inntil i fjor var statsarkivenes «verden» helt ukjent for meg. Men i mitt slektsgranskingsarbeid fikk jeg fra en kusine, tilsendt noen offisielle svarbrev på forespørsler hun hadde rettet til Statsarkivet i Bergen. Disse var formelt undertegnet av en herre ved navn Yngve Nedrebø.

Etter at jeg hadde våget meg inn forbi og opp i lesesalen noen ganger, fikk jeg et visst inntrykk av hvem denne Nedrebø var: en høy, tynn «ungdom» på om lag 40 år med runde briller. Alltid hjelpsom – hele tiden til disposisjon for alle «trengende» – og meget kunnskapsrik om nær sagt alt som finnes innenfor disse mektige vegger. Ja, han er sågar landskjent for å være en av de få arkivarer som er villig til aktivt å hjelpe alle. Arkivarene på mange av de øvrige statsarkivene – og det finnes åtte av dem i landet i tillegg til Riksarkivet, henviser stort sett vanlige folk til

---

profesjonelle «gravere».

Så ikke Nedrebø. Han deltar gjerne selv – så åpenbart og ivrig med glede – i «jakten» på en fjern slektning i arkivene. Det virker som det er en æressak at Statsarkivet i Bergen skal ha – eller skal finne, det nødvendige materialet.

Og Nedrebø vet hva han har – og hvor han skal finne svar på spørsmålene.

For om Statsarkivet i Bergen har en aura som gjør at besøkende føler de må stå med lua i handa når de kommer inn – så går de ut fra Nedrebøs maktområde med følelsen av det stikk motsatte; med følelsen av å forlate sine forfedres «hjem». Det er her – og ikke på kirkegården – vi får svaret på hvem de var. Og her er det ikke forskjell på fattig og rik. Heller ikke på «ægte» og «uægte» barn – så fremt moren våget å oppgi det riktige navnet på barnefaren. Det skjedde nok ikke alltid i fordums tid – av forskjellige grunner.

Høsten 1995 fikk Døvblindeg ukeblad «audiens» hos Bergens nyutnevnte statsarkivar, Yngve Nedrebø, for et intervju.

Vi blir ført inn på hans enorme, men spartansk innredede kontor. Borte på kontorpulten «lyser» det derimot av effektivitet; en datamaskin forteller oss at her på huset er moderne hjelpemidler tatt i bruk for å gjøre arbeidet mer effektivt.

– *Det er et mektig hus du holder til i? antyder vi forsiktig.*

– Ja, vi er ganske stolt av dette huset,

smiler Nedrebø. – Det er et av de hus i Bergen som er premiært for sin gode arkitektur. Vi er på en liste sammen med ni andre – og mange vil vel mene at vi ligger nær toppen av den listen. Huset var ferdigbygget sommeren 1921. Det var i en tid med mye penger – en oppgangstid, slik at det ble investert i solide byggematerialer. Dessuten fikk arkitekten boltre seg ganske fritt. Men også bybrannen i 1916 hadde ført til at man innså at huset som skal inneholde papirer som skal bevares for all fremtid, det må ut av sentrum.

– *Og dette er ute av sentrum, på den gamle kongsgarden Alrekstad. Men huset er jo blitt påbygget siden?*

– Joda. Det som var det fantastiske i 1921, var at huset ble bygget for å gi plass til alt som skulle arkiveres de neste 100 år. I tillegg tegnet arkitekten inn tre tilleggsfløyer på tegningene, slik at det skulle holde for anslagsvis 400 år. Men veksten i papirproduksjonen i den offentlige forvaltning, ble noe sterkere enn det arkitekten forutså rundt 1920. Så da vi var kommet omtrent midt på 1980-tallet, var huset fullt. Da hadde vi fylt opp de 6.500 hyllemeterne og var nødt til å gå ut for å finne oss tilleggslokaler. Men for oss skjedde da den gunstige ting – for andre ugunstige – at det ble stor arbeidsledighet. Dermed åpnet Finansdepartementet for å sette i gang byggearbeider. Av den grunn fikk vi et magasinbygg som var ferdig 1. februar 1993 – og som gir oss arkivplass for ca. 25 år framover.

– *Så du har ikke plass til mer enn 25 år*

til?

– Nei. Finansdepartementet mente at 25 år var den lengste synsvinkelen man kunne legge på det, selv om man altså for 70-75 år siden planla for 100 år – og mente det var en sunn investering. Men i forhold til veldig mange andre arkiver, må vi si oss

heldige. Jeg har arbeidsrom for min tid – og får si meg godt fornøyd med det. I tillegg til det, vet vi ikke helt hvordan utviklingen vil være i forvaltningen de neste ti-årene. Det er mulig at papirproduksjonen vil avta, at man vil komme over på andre medier og at det kanskje ville vært råflott å bygge så langt inn i neste årtusen at man ikke hadde oversikten.

– *Med innføringen av data ble vi spådd overgangen til det såkalte «papirløse samfunn». Men i praksis er det jo blitt motsatt. Vi har jo aldri hatt så mye papir som etter at vi fikk datamaskiner?*

– Det har vi også oppdaget til de grader. Men det kan likevel bli mindre papir for oss. Et eksempel: Før i tiden hadde hvert likningsarkiv sine utskrifter, sitt eget arkiv. I dag er det en sentral styring. Skattedirektoratet kjører dette på data – og da blir det avlevert til arkivverket ikke som personlige sedler for 2-3 millioner mennesker,

men som en «tape» eller en «disk». Så selv om det vil være mer papir rundt omkring, kan man kaste mye mer av papiret og ta vare på det som er kompakt lagret: «laser-disker» eller «CD-rom» eller «magnetbånd». Og dette lar seg putte inn i arkivet på mye mindre plass enn vi har vært vant til.

– *Ja, for de er nokså omfattende, mange av disse gamle bøkene som finnes her?*

– Vi har ca. 10 kilometer med papir her inne. Det tilsvarer ca. 100 millioner sider. Det er en ganske solid mengde med stoff. Hvis man skulle sette seg ned og begynne å lese fra side 1 og ut til slutten, har jeg beregnet at jeg ville ha bruk for ca. 100 liv. Det er klart at dette er en informasjonsmengde som er så stor at den er vanskelig å håndtere uten videre.

– *Tilbake igjen til dette bygget. Den første hallen vi kom inn i med søyler og buehvelvinger, den er jo litt imponerende.*

---

rende?

– Ja, vi ser at arkitekt Egil Reimers har hatt fritt spillerom. Han var jo en av de mer kjente Bergens-arkitektene tidlig i dette hundreåret. Han har tegnet Tinghuset i Bergen, han har arbeidet med museumsbygninger – og han har dette bygget her på listen over de mer kjente. Her fikk han som oppgave å produsere et arkivbygg fra grunnen. Han reiste til Tyskland, hentet informasjon der om hvordan man bygde slike og la det opp brannsikringsmessig på en helt flott måte. Her er det ikke bare en brannvegg, men hele tre brannvegger etter hverandre. Han tenkte på nesten alt som hadde med det å skulle sikre arkivsakene best mulig.

Men i forbygningen, den som utgjør fasaden, tok han utgangspunkt i det gamle statsarkivet. Det lå på Klosteret i Bergen og hadde en gang i tiden vært Munkeliv kloster. Han brukte fasaden på den gamle klosterbygningen som fasade på dette bygget her. Og når vi kommer inn slik som du og alle gjestene her gjør, gjennom inngangspartiet, så er det bygget som en klosterbygning. Du har søylene, du har svalganger, du har en lydgjengivelse som vil minne deg om et kirkerom. Og nå du kommer opp trappen, så møter du St. Sunniva som er satt inn i en nisje – alt sammen for å trekke forbindelsene; vise at dette er et sted hvor vi er tilbake i katolsk tid – hvor linjene er lange og hvor det spilles på dette med kloster og geistlig tilknytning.

For da statsarkivet ble opprettet i 1885, var det som en forlengelse av stiftsarki-

vet, eller stiftsdireksjonens arkiv. Vi hadde helt siden 1600-1700-tallet hatt noe man kalte for stiftskisten, hvor de oppbevarte sine mest verdifulle papirer. Og det var det som var blitt overført hit. For etter hvert var det blitt klart at man ikke greide seg med en kiste – dermed ble det et arkivbygg. Og med tiden økte dette til mange magasiner som nå altså rommer 100 millioner sider.

Det var med andre ord en lang vei å gå fra denne lille kisten som det en gang var. Men forbindelseslinjene – det at dette går helt tilbake til middelalderen, de er der. Likeså at det geistlige sto i sentrum veldig lenge. Vi er da også et «ektefødt barn» av stiftsdireksjonen og en forlengelse av den tradisjonen. Vårt eldste dokument er fra 1307. Det er en inventarfortegnelse for Hålandsdalen kirke.

– *Ordet «statsarkiv» har hos mange en dårlig klang. Jeg tenker på krigens dager. Særlig Statsarkivet i Kristiansand ble et beryktet sted for tortur og pinsler. Gjorde tyskerne noe med dette huset?*

– Å ja. Siden dette var et vakkert og stort og flott hus, kom de faktisk hit allerede 10. april i 1940. Da kastet de ut statsarkivaren – og arkivsakene fra to av de sju magasinene. Noen dager etter ble også vaktmesteren kastet ut. Den som flyttet inn på det som nå er mitt kontor, var kommanderende general for de tyske troppene på Vestlandet. Admiralen holdt til ute i Åsane, i Ervik, mens landkrigsmakten holdt til her. Men det var selve stabsfunksjone-

---

ne som var her – i tillegg til at de plasserte soldater i to av magasinene. Arkivsakene ble igjen i fem, antakelig som en slags garanti mot bombing. Her på dette kontoret har vi forresten en del etterlatenskaper etter generalen, bl.a. polstrede dører.

Hvis vi ser på bygningen ellers, så har vi som den eneste sivile bygning i Bergen, så vidt jeg vet, egen panservogngarasje. Vi har dessuten et bunkersanlegg som er bygget i løpet av de første årene av krigen. Det er gjort så solid at det nesten ikke lar seg fjerne. I dag har vi parkeringsplass på taket. Ellers kan vi bruke selve bunkersanlegget som evakueringslokaler. Så hvis det skulle bli for hett om ørene på statsarkivaren, så vil han kunne flykte gjennom gulvet i kjelleren og ut gjennom panservogngarasjen i hagen.

Men jeg tror ikke bygningen fikk den samme dårlige klangen her som f.eks. i Kristiansand. Tyskerne ødela en del av tomten. De førte opp en barakke ved siden av her. Der holdt militærpolitiet til. Men bortsett fra at det var innkvartering for soldater, kontorer og også tilhold for en del tyske domstoler, så har dette huset aldri fungert som torturkammer. Slikt holdt de seg med nede i sentrum. Dermed hadde ikke vi særlig store problemer etter krigen med å få godtatt selve betegnelsen «statsarkiv» igjen.

– *Men det er jo litt artig med en fluktvei?*

– Joda. Men det har i grunnen aldri kommet så langt at vi har vært nødt til å bruke den, selv om jeg må innrømme

at det gjennom årene er kommet en trussel eller to i brevts form. Og en del sinte gjester har vi vel også hatt. Men fluktveien har vi ikke hatt bruk for så langt.

– *I Norge har vi ett riksarkiv og åtte statsarkiv. Hvilke oppgaver har disse arkivene som institusjon?*

– Hvis vi begynner med Riksarkivet, så er det plassert i Oslo. Det har som oppgave å ta imot arkivsaker fra sentrale statsinstitusjoner; departementer, direktorater som ligger i Oslo og fra det som finnes av sentralforvaltning beliggende der.

Statsarkivene er plassert ute i «provsinsen». De har fra utgangspunktet hatt ansvaret for den delen av statsforvaltningen som har fungert utenfor Oslo. Det vil si lokale domstoler, politi, lensmenn, prester, proster, biskoper, de lokale tollkamrene, lokale militære institusjoner – i hele ganske mange instanser.

Ser vi på Bergen, så har vi ca. 750 forskjellige institusjoner som sorterer under staten – og som skal plassere sitt materiale i statsarkivet her. Hovedregelen har vært at materialet ligger ute i forvaltningen til det er rundt 25 år gammelt, så skal det overføres til et sentralt arkiv. Men nå i det siste har det vært såpass mange omorganiseringer i statsforvaltningen at vi har vært nødt til å gå inn og ta materiale som er mye nyere. For institusjoner som legges ned, blir pålagt å levere sitt samlede arkiv eller så mye som det er mulig å avlevere, direkte til statsarkivet.

Dette er altså den ene hovedfunksjonen til arkivverket; det å gå inn i statsforvaltningen, hente ut det historiske materialet og ta vare på det.

Så har vi den neste hovedfunksjonen: formidling; det å skulle framskaffe opplysninger for å hjelpe folk som har bruk for informasjon. Det kan enten gjelde for juridiske spørsmål, for faglige spørsmål i forbindelse med lokalhistoriske arbeider, slektshistoriske arbeider eller helt alminnelige historiske prosjekter. Men det kan også gjelde å skaffe fram attester i forbindelse med pensjonssøknader. Vi har f.eks. sjømannskontoret sitt arkiv, slik at vi kan framskaffe fartstid og dokumentasjon av det.

I tillegg har vi lesesalen hvor folk kan komme og hente ut sine egne opplysninger til mer hobbyorienterte spørsmål.

Dette betyr at statsarkivene både har en arkiveringsoppgave og en formidlingsoppgave.

Men vi er også etter hvert blitt pålagt oppgaver overfor forvaltningen i selve arkivproduksjonen. Når institusjoner holder på å utvikle systemer for å organisere sine arkiver eller avgjøre hva som skal tas vare på eller hva som skal kastes, vil arkivverket, som er felles etatsbetegnelse på Riksarkivet og statsarkivene, bli koblet inn.

Riksarkivaren har ellers et ansvar når det gjelder å godkjenne papir; altså avgjøre hvilket papir som vil kunne antas å være holdbart om hundre, to og tre hundre år. Retningslinjene for beva-

ring av mikrofilm, er på samme måte laget i Riksarkivet.

– Det har vel skjedd visse endringer rent teknisk i arkivsammenheng. Jeg tenker på dette med data. Kirkebøker og en masse andre av arkivets bøker er jo skrevet inn på data, særlig med sikte på at det skal være lettere å søke og finne fram. Det var vel et ganske omfattende arbeid?

– Ja, der får vi vel si at det har vært en variasjon mellom de forskjellige statsarkivene. Vi har nok vektlagt noe ulikt eller prioritert på forskjellige områder.

Når det gjelder vårt arkiv, har vi gjennom de siste 20 år lagt veldig stor vekt på dette med å gjøre kildene lettere tilgjengelig. Skjønt det å gjøre de lettere tilgjengelig i seg selv, var ikke hovedpoenget. Derimot hadde vi observert veldig sterk slitasje på originalene. Vi så midt på 70-tallet at emigrantprotokollene, protokollene som forteller om hvem som reiste til Amerika, var i ferd med å bli bladd i filler. Når vi har evigheten som mål og har et ansvar for å ta vare på dette, så stod vi overfor valget mellom å sperre dette for publikum, mikrofilme det eller EDB-registrere det.

Mikrofilming kan for så vidt ivareta bevaringsaspektet; vi kan pakke vekk originalen og la mikrofilmen fungere i dens sted. Men da vil vi ikke oppnå den gevinsten som vi får når vi EDB-registrerer. En slik EDB-registrering tar sin tid, og vi har vel investert alt i alt 25-30 årsverk på slik registrering. Men det vi har oppnådd, er for det første at vi kan pakke ned originalen,

---

for det andre at vi gjør vår egen saksbehandling mye lettere og for det tredje at publikum som kommer hit, får anledning til veldig raskt, selv å bla seg frem. Eller vi distribuerer registrene og lar folk gjennomføre den samme prosessen andre steder – og sparer folk for en reise hit og oss selv for å måtte betjene dem.

Et statsarkiv og dets innhold

Men siden Nedrebø, som bergensere flest, er glad i å snakke uavbrutt om det som ligger hjertet nærmest, lar vi ham like godt fortelle i fred på sin egen måte:

– Det som er mest i bruk her hos oss, er det to arkivtyper. Det ene er de arkivsakene som er kommet hit fra sorenkriverne:

Det er først og fremst tingslysingsmateriale, som er mye etterspurt. Vi har fått avlevert opp til 1936.

Det er panteregisteret som er organisert slik at du kan gå inn på en hvilken som helst eiendom. Der kan du få en liste over hva som har vært av eiendomsoverdragelser, pantsettelse kontrakter om vei, naust og beiteretter i utskiftninger. Til denne panteregisterserien, hører det en lang serie med pantebøker hvor originaldokumentene er avskrevet og innført bokstavrett. Det utgjør 50 prosent av alle spørsmål som vi får. Vi regner med at vi framover vil ha en økning på det feltet.

Så kommer de kildene som dreier seg om personopplysninger; kirkebøkene

først og fremst. Der har regelen vært at prestene skal beholde sine kirkebøker i 80 år etter at siste innførsel er gjort. Mens de klokkerbøkene, eller kirkebokduplikatene som ble ført parallelt opp til 1970-tallet de fleste steder, de skulle avleveres hit med en gang de var utskrevet. Dette er de to største seriene når det gjelder bruksfrekvens.

Når det gjelder volum, er nok det vi har fått fra politikamrene det største. Bergen politikammer alene har avlevert ca. 700 meter. Det er 7 millioner sider og dekker et tidsspenn fra rundt 1700 og opp til 1980. Der er det henlagte anmeldelser, det er forelegg, det er dommer – og er ikke så mye etterspurt. En av grunnene til det, er at materialet er «klausulert». Hvem som helst kan ikke komme opp her og få ut en straffesak. Regelen er at saken må være 80 år gammel før den er alminnelig tilgjengelig. Det betyr at de som skal bruke denne typen materiale som er yngre enn det, må skrive en søknad hit for å få innsyn som forskere. Søknaden må så sendes videre til Riksarkivaren som har fullmakten til å avgjøre. Eller de kan komme hit fordi de er part i saken og gjøre krav på et partsinnsyn. Da vil spørsmålet bli avgjort lokalt av statsarkivaren. Men det vil altså være for personer som selv er direkte inne i saken eller som er nært beslektet med avdøde parter i saken.

I tillegg til dette har vi fått store arkiver etter fylkesmennene. I Bergen har arkivene brent forholdsvis ofte. I 1702 ble det meste ødelagt, slik at vi ikke har arkiver tilbake fra lensherrene sin tid opp til 1660. Men vi har stiftsamt-

---

mannsarkivet og amtmannsarkivene for Søndre og Nordre Bergenhus, det som senere ble fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane. Amtmennene skiftet navn i 1919 til fylkesmenn – og der har vi en 200-300 år lang rekke av arkivsaker som går på selve forvaltningen. Fylkesmennene eller amtmennene var nemlig det høyeste nivået i lokalforvaltningen i tidligere tid, og var ekspedisjonskontor for det som kom nedefra og det som kom ovenfra. Nesten alt har gått gjennom det kontoret, slik at vi her har «nøkkel» til veldig mye av det som har vært gjort av politiske og forvaltningsmessige ting i lokalsamfunnene på Vestlandet.

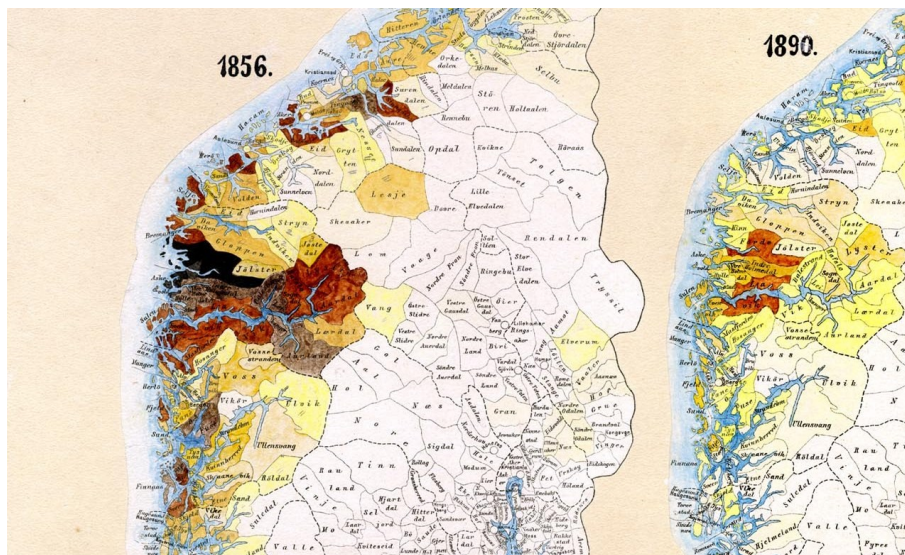
Går vi videre, har vi en lang rekke med futearkiver. Futen var en lite populær embetsmann helt tilbake til 1500-tallet. Han var skatteoppkrever – og det var vel hovedgrunnen til hans manglende popularitet. Men det fører til at arkivet hans inneholder skattelister, gjerne tilbake til tidlig 1700-tall, delvis slutten av 1600-tallet. Han hadde i tillegg politimesterfunksjonene på landsbygden. Derfor finner vi i disse arkivene de gamle rettsakene; dommene, fullbyrdelsen. Det var han som arrangerte henrettelser. Er vi ute etter en beskrivelse av en bestemt henrettelse, så vil det være hos futen vi finner den.

Futen hadde i tillegg øvrighetsfunksjoner. Det var han som etter 1814, bestyrte valg. Så valgprotokollene finner vi hos ham. I det hele er futearkivene noen av de arkivene som burde vært mye mer brukt, fordi de inneholder opplysninger av en kvalitet som man kan ha problemer med å finne andre

steder. Og futen stod veldig nær folk. Det var han som kom og hentet den spedalske når han ikke ville reise frivillig inn i hospitalet. Ofte får vi da en forholdsvis sterk beskrivelse hos futen når mannen som skal innlegges, nekter fordi han sier at her står det om liv; hvis ikke han får være hjemme på gården og få avlingen i hus, så er det den sikre undergang for resten av familien. Dermed måtte futen avgjøre om argumentene var gode og holdbare nok – eller om han skulle eksekvere, fullbyrde, den ordren som han hadde fått.

Beveger vi oss videre, har vi store arkiver fra militære institusjoner. Distriktskommandoen for Vest-Norge, DKV, ble nettopp nedlagt og har avlevert det meste av sine papirer hit. Der går historien veldig langt tilbake. Regimentene ble opprettet i 1628, men så langt tilbake er ikke selve arkivet bevart. Men tilbake til tidlig 1700-tall har vi stoff. Det er da materiale som dels går på kriger, på utskrivning av soldater, på sesjonsvesen og forteller om mennene. Militæret har nemlig hatt et behov for å kontrollere folk på en annen og sterkere måte enn det den øvrige forvaltningen hadde i tidligere tid. Slik kan militærarkivene ofte vise seg å være veldig verdifulle i etterforskning av personer som er vanskelige å finne, folk som flytter – særlig tidlig. For ellers var ikke forvaltningen interessert i flytting før midt på 1800-tallet omtrent, mens militæret hele tiden har hatt dette behovet.

Går vi videre derifra, har vi det som gjelder sjøfolk. Det var i utgangspunktet rent militært. Det var en innrulle-

Spedalskheten var en sykdom som var geografisk svært konsentrert, med kjerneområde rundt Sognefjorden og langs kysten. Fra arkivet etter Overlegen for den spedalske sykdom.

ringssjef som fungerte fra tidlig på 1700-tallet. Han skulle sørge for å ha sjøfolk i bakhånd til å bemanne flåten i tilfelle krig – og der har vi bevart arkivene tilbake til 1740. De er også helt unike som informasjonsbærere. De forteller om vestlendinger som forulykket under hvalfangst på 1730-tallet ved Grønland. Det er beretninger om folk som reiste til Kina og omkom underveis, eller om folk som gikk i land i Genova og giftet seg. Alt dette er informasjon som er brakt tilbake til innrulleringssjefen. Han har så ført det inn i sine «ruller» for å forklare hvorfor denne soldaten som skulle ha stilt opp ved en eventuell mobilisering, ikke lenger var aktuell for utskrivning.

Vi har nå dataregistrert en del av disse kildene her, for å få åpnet en del materiale som har vært lite brukt, men som går veldig langt i å kunne gi svar på spørsmål som ellers ikke lar seg besvare.

Så kan vi bevege oss oppover i tid. Vi har i Bergen et fiskeridirektorat. Det har vært i funksjon siden 1930-tallet og produsert en masse papir som går på nord-norsk og vest-norsk næringsliv. Vi har fylt opp nesten en hel etasje bare med papirer fra den institusjonen med underliggende kontorer.

Men vi kan også bevege oss utover i forvaltningen. Vi har alle lensmennene. Som institusjoner har disse gått langt tilbake i virksomhet, men papirproduk-

---

sjonen var liten før midt på 1800-tallet og dels seinere. Lensmannen var fast branntakstasjonsmann for Norges Brannkasse. Dermed har vi branntakst-protokollene som er den eneste kilden, stort sett, til bygningshistorie ute på landsbygden fra 1840-årene av. Lensmannen hadde med auksjonsvesenet å gjøre. Det vil si at det var han som holdt tvangsauksjoner. Det var han som holdt auksjoner over fast eiendom, frivillige auksjoner. Han hadde ansvaret for en del økonomiske transaksjoner; han stod underlagt futen i slike spørsmål med skattelistede. Han har også registrert flytting inn og ut av fattigkommunen fra 1900. Derfor ligger det et bredt spekter av informasjon i disse arkivene.

I tillegg til at vi har arkivene fra prestene; kirkebøker og den slags, så har vi også arkiver etter de høyere organene innenfor kirken; prost, biskop.

Biskopen utgjorde sammen med lensherren, senere stiftamtmanden, en stiftsdireksjon – i utgangspunktet også kalt «kirkens forsvar». De skulle gå inn og kontrollere og se på spørsmål som gjaldt kirkebygninger og trosspørsmål. Etter hvert ble det mest legater og sosialvesen. De satt dessuten sammen i en overfattigkommisjon som fra 1750-årene av skulle regulere forholdene for de menneskene som var kommet lavest på den sosiale rangstigen. Det er et uhyre spennende arkiv. Riktig nok lite brukt, men med en form for informasjon som går veldig langt i å klarlegge de sosiale forholdene i samfunnet.

Et statsarkiv for publikum

Statsarkivet i Bergen er landskjent for å yte veldig god service overfor publikum – i motsetning til en del andre arkiver.

– *Driver dere litt spesielt i denne publikumsservicen – i forhold til de andre?*

– Ja, det hevdes det. Slik som politikken har vært her gjennom de siste ti-årene, har vi lagt forholdsvis stor vekt på at publikum skal ha raskt svar; de skal ha skikkelig svar og de skal ha svar på det de spør om. Dette har ganske mye med holdning å gjøre. Dessuten har det vært vår offisielle politikk. Men det har også vært politikk ved mange av de andre statsarkivene.

I denne forbindelse har vi brukt en god del tid på å tilrettelegge, investere i å lage «nøkler», registre, måter å finne hurtig fram til informasjonen på. Det gjør at vi veldig fort kan avgjøre om vi har muligheten til å kunne gi et positivt svar eller ikke. Og kan vi ikke gi noe positivt svar, så får vi heller skrive et hyggelig brev og si at dessverre, her strekker ikke våre arkiver til.

Mange av de andre statsarkivene har til dels fokusert på andre ting. De har vært mere opptatt av å jobbe mot arkivproduksjonen i forvaltningen. Slik at dette er blitt et arkivpolitisk spørsmål. Det som har vært spennende for oss i det siste, er om vi får lov til å fortsette på den samme linjen med å yte god service. Der er ikke avgjørelsen truffet ennå, men vi håper at det skal være mulig.

Nå er også arkivtjenesten i andre land under omlegging. Vi har sett i Danmark hvor det plutselig koster en masse penger og er veldig vanskelig å få ut informasjon. Vi håper at vi skal få lov til å fortsette omtrent som før, med å gi informasjon gratis eller tilnærmet gratis, og kunne legge i hvert fall en del av vår arbeidskraft i dette å skulle betjene publikum. For det vil jo stå som en absurditet hvis vi skal sitte her med 100 millioner sider med informasjon – og ikke gjøre annet med dem enn å vokte dem som evnukkene i et harem.

– *Men det må jo være mange folk her for å hjelpe? Koster det ikke mange penger å drive dette – i forhold til andre som ikke driver publikumsservice?*

– Nei. En av de positive tingene som har kommet ut av diskusjonene, er at vi har fått slått klart fast at det ikke koster noe mer å yte god service, enn det koster å være litt mer tilbakeholdne eller avvissende. Så det er nok først og fremst et spørsmål om hjelpemidler og om holdning; altså viljen til å ville gjøre noe, muligheten for å gjøre noe. For kostnaden er ikke så stor.

Jeg må innrømme at jeg pleier å si til de som jobber her at dersom de ikke har svaret på 30 minutter, så har vi enten galt utgangspunkt – eller så må vi ha tilleggsopplysninger. For det skal ikke være tungvint å gå inn her og hente ut konkrete svar. Men jeg må si med en gang: Vi setter oss ikke ned og skriver bøker for folk, vi setter ikke opp slektstavler i flere generasjoner. Men det som kommer av konkrete spørsmål,

det mener vi at vi må kunne håndtere kjapt og greit og effektivt.

– *Hvor mange har du ansatt her for å drive arkivarbeid?*

– Vi har på statsbudsjettet 13,5 stillinger. I tillegg til det har vi hatt forholdsvis rikelig tilgang på ressurser gjennom arbeidsmarkedstiltak. I perioder har vi derfor hatt opp til 28 årsverk – hvor altså mer enn halvparten har vært rekruttert gjennom sysselsetting. Slik det er i dag, regner jeg med at vi har ca. 18 årsverk alt i alt. Disse årsverkene fordeles seg med tre-fire årsverk på konservering; det å gå inn og sy om og binde inn bøker, samt reparere skader som det er ganske mye av. Vi har fire arkivarer som har ansvaret for den vanlige saksbehandlingen og arbeidet ut mot forvaltningen. I tillegg til det har vi et kontorpersonale som tar seg av lesesalen, avskrifter og som jobber med sentralbord, journalføring og bibliotek. På hver av disse sektorene har vi altså en fire-fem årsverk.

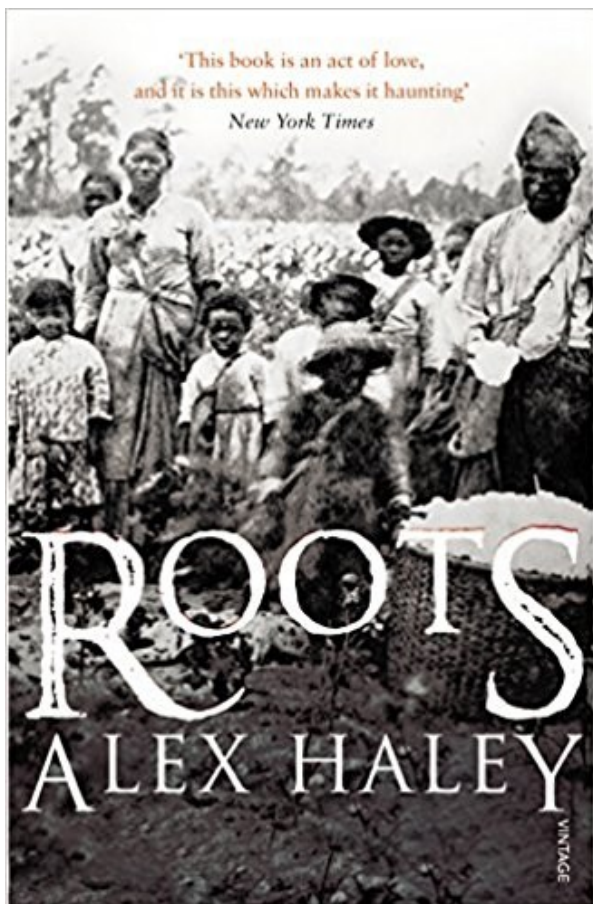
– *Det virker jo litt fornemt å komme inn her på statsarkivet. Litt tradisjonsrikt – det mangler vel bare den gamle tobakksrøyken fra Joleik og andre bygdebokforfattere, så er vi tilbake til 1920-30-årene? Auraen er der.*

– Ja, på mange måter så er den det. Nå ble det sagt for 25-30 år siden at statsarkivet var det mest høytidelige stedet i Bergen. Det var det siste stedet i Bergen hvor kollegaene sluttet å si «De» til hverandre og det siste stedet hvor statsarkivaren ble omtalt som «statsarkivaren» og ikke noe annet. De tider er definitivt forbi.

Alex Haleys bok *Roots* ble en internasjonal bestselger, og ble fulgt opp med en fjernsynsserie. Både boken og serien stimulerte interessen for slektsgransking, og det viste igjen i statsarkivets statistikk.

Jeg er forholdsvis ny i stillingen. Jeg har bare sittet her et halvt år. Min forgjenger som nå er pensjonist, var vel noe mer høytidelig enn jeg. Men med meg, er veldig mye av denne auraen borte. Nå pleier vi å si at vi er det minst høytidelige kontoret i Bergen – og langt på vei er nok det riktig.

Men du har rett når det gjelder at møblementet er det samme, at vi har vært veldig forsiktige med å gjøre forandringer, at bygningen holder på sine tradisjoner. Vi har – bare i de 22 årene jeg har vært innenfor dørene her – byttet ut mesteparten av publikum på lesesalen. De har en gjennomsnittsalder som ligger så pass høyt at de av naturlige grunner skiftes ut med 10-15 års mellomrom. Dermed har vi ikke byoriginalene som gjester lenger. De må vi tilbake til 1950-60-tallet for å finne. Men vi har opplevd det positive at studentene er kommet tilbake igjen. Det gir oss følelsen av at det er liv laga på lesesalen, noe vi har sett ganske tydelig de siste

årene.

Fra 1991 og fram til i fjor hadde vi en oppgang på rundt 40 prosent i besøket. Og faktisk en tilsvarende oppgang i henvendelsene pr. brev og telefon. Så interessen for arkivet er på vei opp – og gjennomsnittsalderen sannsynligvis på vei ned. Da får vi heller godta at noe av auraen forsvinner.

– Men fortsatt må man høytidelig føre seg inn i protokollen når man er på

Bybrannen i januar 1916 etterlot et bysentrum i ruiner. Når man ser fotografiene skjønner man at de arkivene som lå i disse bygningene ikke kunne overleve! Bybrannen i 1916 gav ytterligere argumenter for å flytte Stiftsarkivet ut til landlige omgivelser og en stor tomt med god avstand til brannfarlige omgivelser.

besøk?

– Ja, det er riktig. Vi har fortsatt registrering i gjesteprotokollen. Det som da er morsomt, er dersom vi slår opp i de gamle gjesteprotokollene, de fra forrige århundre og langt inn i dette. Da hadde vi kanskje to gjester for dagen, nå har vi vært oppe i nesten 50 på en dag. Så det er klart at det er et annet klientell som kommer her i dag, enn det vi hadde før. Vi er blitt mer folkelige, og vi ser det i de spørsmål som vi får. For en generasjon siden var slekts-spørsmålene rettet mot embetsmenn og kjøpmannsfamilier. I dag er faktisk

flertallet rettet mot det som er vanskelig; barn som har vært bortsatt, foreldre som er blitt borte. Veldig mange spørsmål berører adopsjon. Det er et spesielt vanskelig felt, fordi informasjonen er sperret i hundre år. Men vi ser en helt klar dreining mot det vi kan kalle «alminnelige» spørsmål og «alminnelige» mennesker.

– *Slektsgransking er vel noe som har «tatt av» i det siste? Man får dataprogrammer for registrering av slektene sine. Folk begynner å interessere seg mer og mer for dette, og det kommer vel egentlig fra USA. Der har de jo*

---

hatt dette som en slags «sykdom» i årevis. Mormonene har for lengst avfotografert de fleste kirkebøkene i Norge og selger dem på film. Og vi som er litt borti dette, har jo inntrykk av at det er veldig mange på dette området – og helt andre folk enn de gamle sogeskriverne som Joleik og Kolltveit?

– Det er helt klart. Men vi har ikke den samme følelsen av at det har skjedd store endringer i løpet av de siste 20-30 årene. Vi hadde nemlig en sterk oppgang i slektsinteressen rundt midten av 1970-tallet. Det kom fra USA. Man fikk filmen til 200 årsjubileet der i 1976, og man fikk «Roots» av Alex Haley. Det stimulerte interessen i USA for å komme tilbake til røttene her i Norge. Det som har skjedd seinere, er at når det gjelder spørsmålet om emigranter, så er det flere som nå går motsatt vei. Altså nordmenn som jakter på den forsvunne grandonkelen i USA og hans familie. Så dette er blitt et mye mer sentralt spørsmål enn tidligere.

Det som vel er den store endringen, er nettopp det du sier at det er blitt mange flere hjelpemidler. Man har plutselig fått bygdebøker for praktisk talt hver eneste kommune i Vest-Norge, og også i store deler av resten av landet. Det gjør at folk flest kan få tilfredsstillt det meste av nysgjerrigheten sin der. Men så kommer man til et punkt hvor bygdeboken ikke hjelper lenger. Det tetter seg til – og da vil gjerne spørsmålet bli rettet hit for at vi skal se om det finnes en liten bresje i en eller annen kilde som gjør det mulig å fortsette. Noen ganger er kildene tømt, da er det ikke mer å hente. Andre ganger kan vi kan-

skje ved hjelp av spesielle kilder eller registre, hjelpe til.

– Når vi nå har hørt om litt av det som er i arkivene her og alle de hyllemeterne som finnes med millioner av side, så må jeg si at jeg er imponert – jeg er imponert over at Bergen og Vestlandet har klart å ta vare på alt dette. For det har jo vært bybranner i Bergen nær sagt hvert femtiende år, minst, opp gjennom århundrene. Siste gang var i 1916, men det har brent siden også.

– Joda, og det er nok også forklaringen på at vi ikke har mer arkivsaker. Bergen som på 1600-tallet var Skandinavia's største by – med flere innbyggere enn København og Stockholm, og som sto sentralt i et handelssystem for hele Nord-Europa, har nok hatt en veldig stor arkivproduksjon på 1600-tallet. Alt det gikk tapt i 1702 – på noen ganske få protokoller nær. Og så har det brent og brent og brent, som du sier. Men bergenserne har åpenbart lært litt av disse brannene etter hvert, slik at arkivsakene er blitt oppbevart i steinkjellere. Det er nok forklaringen på at vi har igjen så mye.

Hvis vi går ut i arkivene, så vil du se at en del arkivsaker er svidd i kantene. Det gjelder først og fremst tollkammerarkivet – for tollkammeret lå innenfor det området som brente i 1916. Der ser vi at varmen har vært veldig stor, men at det ikke har tatt fyr. Det kan jo forbause noen, men papir brenner egentlig ikke så veldig godt. Hvis papir er kompakt lagret, så svir det der hvor oksygenet kommer til. Men der hvor papirene ligger tett i hop, der vil det ikke være

---

store skader. Atskillig verre er det hvis man begynner å sprøyte vatn på. Da har det en tendens til å gå fullstendig i ødeleggelse. Men selv den brannen i 1916 kostet oss dyrt. Bergen byrett sitt arkiv gikk tapt – så vi har faktisk et hull i arkivet som gjelder rettsinstansene i Bergen i fra 1880-årene og fram til 1916. Det som er eldre enn 1880, var avlevert til statsarkivet før brannen – og er intakt. Men det som lå ute på disse kontorene, det gikk opp i luer.

Så brannene er en av de store farene for arkivet. Vi pleier å si at det er en fire-fem alvorlige farer for et arkiv: Det ene er fuktighet, det andre er sollys, det tredje er brann, det fjerde er levende vesener; mus og dyr som lever i papiret og spiser og gjør sitt fornødne der, samt sopp. Men det verste er menneskelig skjødesløshet. Det er det som er farligst. Og man kan jo ofte bli forbauset over hvor folk har plassert sentrale og viktige arkiver; på et loft der temperaturen svinger fra minus 20 til pluss 40, der hvor duene har fri adgang og kan gjøre sitt fornødne og der hvor det ellers ville gå tapt hvis det begynte å brenne.

– Men dere er pålagt å hjelpe offentlige myndigheter med å bygge opp nærarkiv?

Ja, vi har utarbeidet retningslinjer for arkivbygg, slik at kravene er gitt helt klart. Og når vi reiser rundt og inspiserer, skal vi da påse at regelverket blir fulgt. Men det blir det jo ikke, i hvert fall ikke alltid. Det klages over økonomi og det klages over at arkivene blir så mye større enn det de var bygget for i utgangspunktet. Ved de forskjellige

kontorene har man gjerne en safe, men safen rommer ikke alt. Nå kan vi i hvert fall si at da får de sende papirene inn hit, for vi har plass nok. Men det er ellers klart at forvaltningen ofte holder til i sentrale bygninger på lokalstedet. Der har de gjerne flyttet inn i en bygning som opprinnelig ikke var bygget som arkiv. Da hjelper det lite å ha et arkivskap stående i en trebygning som vil rase sammen og føre til at skapet blir mer eller mindre knust i en total ildmørje. Så det å få bygg, bygget helt etter forskriftene, det viser seg vanskelig, fortalte statsarkivar Yngve Nedrebø.

(Første gang trykket i Døvblindes ukeblad nr. 1–3/96)

Yngve Nedrebø:

Digitalarkivets røtter

23. januar 2018 fyller Digitalarkivet 20 år. Tiden går fort, og det har vært ualminnelig kjekt å ha få være med på en stor del av det som skjedde før og rundt åpningen av Digitalarkivet i januar 1998.

Etter en heseblesende start fulgte en periode med oppbygging av en større og større skare av brukere i inn- og utland. Ikke alle i Arkivverket var like begeistret, og mye energi måtte brukes på å holde kritikerne på plass. Men Digitalarkivet har overlevd, vokst, og kan i januar 2018 feire 20 års aktivitet.

Egil Øvrebø

Da Egil Øvrebø (1928-2011) ble statsarkivar i Bergen i 1971 laget han en 25-årsplan. Der satte han opp de punktene han mente var nødvendige, men også realistiske, for å gjøre Statsarkivet i Bergen til et fungerende arkiv. Han ville inspisere, fjerne avleveringsrestansene, ordne og katalogisere, og gjøre arkivmaterialet tilgjengelig uten at originalmaterialet tok skade. Det brakte Statsarkivet i Bergen i kontakt med forskningsmiljøene i Bergen, og både Phillips og IBM ble etter hvert også bidragsytere. Parallelt med aktivitetene overfor arkivskaperene kom også utvidelse av arkivmagasinene inn som en nødvendig del av planen.

Egil Øvrebø var åpen for ny teknologi, og via forskningsmiljøer i Bergen, kom Statsarkivet i Bergen i nærkontakt med videoplateprosjektet i 1981, og med fargeskanning sammen med Høyteknologisenteret utover på 1980-tallet. Eksperimentene viste at det var teknisk mulig å komme opp med gode løsninger, men det var høye kostnader, og utstyret var i en tidlig fase, slik at arbeidsprosessene var for tidkrevende til at de kunne framstå som brukbare. Med tiden endret alt dette seg.

Det teknologien var på plass for, var dataregistrering, og det ble gjort i stor stil. Det ble gjort av entusiastiske medarbeidere, og NAV stilte i perioder store ressurser til rådighet. Porteføljen av databaser vokste jevnt og trutt. Lengde var tanken at materialet skulle brukes til å lage gode innganger til kildene i form av papirregistre og papirutskrifter av kildene. Så kom teknologien i møte med CD-er, laserplater og DVD-er. På 1990-tallet ble Internett bygd opp til den nye og revolusjonerende måten å distribuere informasjon på.

Digitalarkivet var klar for lansering ved årsskiftet 1997/1998, og det var helt naturlig at startdagen ble satt til Egil Øvrebø's 70-årsdag—23. januar 1998. Uten ham, ikke noe Digitalarkiv i Bergen!

Historisk institutt i Bergen

Den andre nødvendige forutsetningen for Digitalarkivet var Historisk Institutt i Bergen. Professor Knut Mykland (1920-2005) hadde vært sentral i oppbyggingen av instituttet i Bergen, og han var blitt interessert i demografisk historie på slutten av 1960-tallet. Han hadde vært utløser for 1801-prosjektet, der hele den norske folketellingen fra 1801 var blitt dataregistrert, i en tid som seinere må regnes som «steinalder» teknologisk. Registreringen hadde skjedd raskt og effektivt, og materialet kunne i sin nye form brukes i lokalhistoriske studier over hele landet, og i utlandet.

Det fristet til oppfølging. Egil Øvrebø og Statsarkivet i Bergen meldte seg, fant økonomiske midler, og prosjektene kom: emigrantene fra Bergen 1874-1924, folketellingen 1875 for Bergen og kirkebøkene for Bergen 1816-1880. Registreringssentral for Historiske Data var dukket opp sist på 1970-tallet, og kom inn som partner i det siste av disse prosjektene.

Jan Oldervoll hadde fått ansvaret for 1801-prosjektet fra prosjekteringsfasen, og han var Historisk Instituttets mann i den digitale satsingen, og gjennom det også den fremste kontaktpersonen for samarbeidet med Statsarkivet i Bergen. Jan Oldervoll har vært den ekstremt kreative nyskaperen som kunne trylle fram fantastiske løsninger, og som kunne sitte oppe natt etter natt for å løse vanskeligheter og forbedre løsningene.

Oldervoll la ut filene fra folketellingen 1801 i søkbar form på Internett i 1995, og opplevde en eksplosiv vekst i tallet på søk i materialet. Han hadde utviklet programvare for søk i mange parallelle databaser, og dette tilpasset han Internett med mange og store indekser. Det gav mulighet for raske søk i store datamengder, og kunne derfor tåle mange samtidige brukere.

Da Digitalarkivet var kommet på plass våren 1998, og kulturminister Anne Enger Lahnstein hadde bestemt at Nasjonalbibliotekets tastede folketellingsmateriale («Teleslekt» og oppfølgerne) skulle overføres til Arkivverket og Digitalarkivet, greide Jan Oldervoll på en natt å skrive de nødvendige tilpassningene i dataprogrammene, og tilrettelegge materialet for publisering. I løpet av en eneste natt – natten til første pinsedag 1998—ble hele 1900-tellingen med mer enn 2,2 millioner poster lagt ut! Fra Nasjonalbibliotekets side var vi blitt tilbudt deres programmer og løsninger. De lo da vi takket nei. Men i løpet av den ene natten kom alt på plass, og 1900-tellingen var søkbar og tilgjengelig for alle.

Med filene fulgte det også to registreringsenheter, en på Voss og en i Stavanger, og med dem kom mulighetene for å fullføre store registreringsarbeider.

Internett

På slutten av 1960-tallet var dataskiner tatt i bruk ved mange universiteter, og det hadde oppstått et behov for å

kunne koble dem sammen, først i lokale nett. Men det ville gi store gevinster å kunne koble dem selv om de fysisk befant seg på ulike steder og med stor avstand.

Ulike løsninger ble tatt i bruk. Ved hjelp av telefonlinjer kunne man kommunisere mellom maskinene, men det var ressurskrevende, og det ble satt inn stor innsats i å forenkle kommunikasjonen, og i 1974 brukte man for første gang begrepet «Internett» om disse nettene.

Også institusjoner utenfor forskningsmiljøene ønsket å koble seg opp i de nye nettene, men lenge var løsningen forbeholdt ikke-kommersielle aktører.

Fra 1990-tallet ble det imidlertid åpnet for kommersiell utnyttelse, og med det ble det også åpnet for en rask utvikling av teknologien.

Et bredt spekter av tjenester kom raskt på plass: elektronisk post, www (WorldWideWeb), direkte kommunikasjon («chat»), formidling av nyheter, reklame, tilbud og bestilling.

Antallet brukere økte eksplosivt, og store deler av Verden var blitt samlet i et felles nett, der bare fantasien satt begrensninger. En uendelig rekke av aktører kastet seg på «bølgen».

I Norge var det med OL på Lillehammer i 1994 www ble introdusert for et videre publikum. Og fra da av kom e-post og allmenn bruk av Internett til å lese og hente informasjon raskt på plass.

Das Digitale Archive in Duderstadt

Forskere knyttet til Universitetet i Köln arbeidet med løsninger for skanning av historisk materiale og framfinning av materialet på DVD og nett. I 1997 publiserte de sin rapport om «Innovative Forschung in Duderstadt». Professor Manfred Thaller var sentral i arbeidet, og han hadde også nære forbindelser til Historisk Institutt i Bergen, slik at tankene og resultatene fra Duderstadt fort kom hit, og det havnet eksemplar av både rapport og DVD i Statsarkivet i Bergen. «Slik kan det gjøres!»

På mange måter gav «Das digitale archiv» de gode svarene og løsningene på de utfordringene vi hadde hatt med

Fra Digitalarkivets 10-års jubileum.

Egil Øvrebø, Ivar Fønnes og Yngve Nedrebø

*Under:
Jan Oldervoll*

å gi tilgang til det materialet man ved Statsarkivet i Bergen hadde testet videoplater, skannere og til arbeidet med de mange databasene som var laget.

Internett gjorde det mulig å gi gratis tilgang til bruk av det tastede, og etter hvert også skannede materialet,.

Det var ideer som måtte bringes videre opp i systemet! En skisse ble skrevet, og 15. oktober 1997 var herrene Oldervoll og Nedrebø på plass i Riksarkivet. De to misjonærene fant slett ikke noen ventende menighet! Riksarkivar Herstad selv var imidlertid ikke uinteressert, og arbeidet for lansering av «Det digitale arkiv», som i mellomtiden av Jan Oldervoll var døpt om til «Digitalarkivet», fortsatte.

Dagen ble satt til 23. januar og riksarkivar Herstad invitert til Bergen, og på et kontor i Dokkeveien kunne han sette serveren i gang. Det kom et pling for hver person som logget seg på, og mens vi satt der plinget det fortløpende. Herstad hørte og ble begeistret.

Han reiste tilbake til Oslo, og gikk i departementet og fortalte om den nye tid.

Digitalarkivet var født, og fikk etter hvert gode vekstvilkår!

Einar Offerdahl:
MINNER FRA «HAUGEN»

Sydneshaugen høyere allmennskole i Bergen

Sydneshaugen skole. Foto: Widerøe's Flyveselskap, 1958

I EN LANG PERIODE SOM MIDDELSKOLE, REALSKOLE OG GYMNAS spilte Sydneshaugen skole en viktig rolle som springbrett for videre utdanning i akademisk lei.

I år, 2017, er det akkurat 60 år siden mine klassekamerater og jeg tok artium ved dette lærestedet og kunne sette på oss duskeluen.

På 60 år har det skjedd mye med skolen og med miljøet omkring. Men i dette tilbakeblikket skal jeg begrense meg til å legge frem noen historiske data og gi en nærmere beskrivelse av institusjonen slik den var i de årene jeg var elev der: 1952-57. Jeg tar også med noen personlige minner og forteller litt om vår gamle rektor og de lærerne vi hadde i disse fem årene.

Sydneshaugen skole, Sydnesplassen 9, ble oppført 1916-1921 og tatt i bruk 1922.

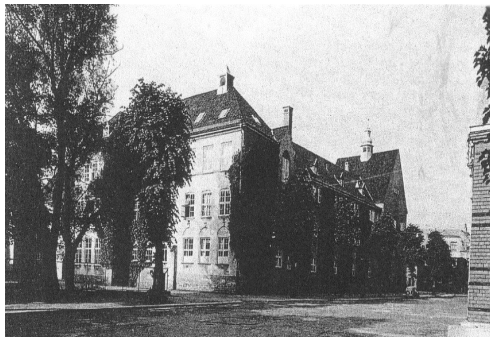
Arkitekt var Kasper Fredrik Hassel (1877-1962), som oppnådde internasjonalt ry for sine skolebygninger i Bergen.

Blant disse står Nygård skole for meg i en særstilling, siden jeg

hadde vært elev der 1945-52. Frem til 1960 ga Sydneshaugen skole høyere allmenndannende undervisning på kombinert realskole- og gymnasnivå. Opprinnelig var bygningen planlagt som kommunal middelskole (i perioden 1935-1969 omdøpt til realskole), men skulle i tillegg være gymnas etter at ark. Johan Adolph Fischers staselige Hambros skole på hjørnet av Kaigaten ble forvandlet til et utbrent murskall i 1916. Det var gjort et klausulerende vedtak om at bygningen skulle tilfalle universitetet, UiB, når denne institusjonen var etablert og trengte lokalene til eget bruk. Overføringen skjedde som nevnt først i 1960 (*Bergen byleksikon*). 1913 kjøpte kommunen Fastings Minde, og tomt for skolen ble inntegnet på reguleringsplanen for hele dette arealet. Før byggingen kunne begynne, måtte man overvinne de problemene som planeringsarbeidet på tomten skapte. Bl.a. måtte et tolv meter høyt

fjellparti mineres bort. På denne bergknatten ble skansen Christiansberg anlagt, trolig i begynnelsen av 1650-årene, som ledd i beredskapen under krigstilstanden mellom England og Nederland, for å hindre kombattantene i å ta seg frem til Store Lungegårdsvann via Puddefjorden. Skansen fikk aldri noen militær betydning og eksisterte neppe mer enn ca. 20 år. På den tid Sydneshaugen skole ble reist, var

Sydneshaugen skole. Foto trolig fra 1950-årene. UBB.

både skansen, navnet og lokaliseringen for lengst gått folk av minne.

Skolen er en vakker og verdig murbygning, rommelig og vennlig, med fliser i korridorer og haller og skikkelig smijern både ute og inne. Møbler og utstyr på kontor og i lærerværelse var første-klasses håndverk, og de hvelvede takene i trappeoppgangene er prydet med vakre fuglemalerier. Bygningens eksterior med gårdsrom, samt innvendige trapperom og felleskorridorer er fredet.

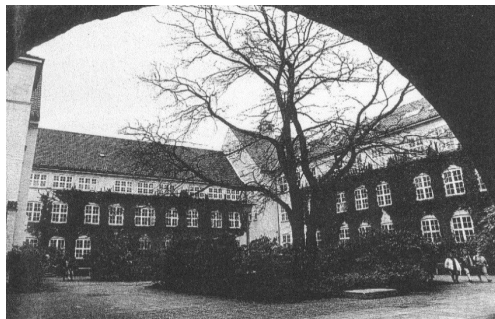
Skolen var et vel anskrevet lærested og mye søkt. For å bli elev ved realskolen her, krevdes det i min tid gode karaktere-

rer fra 7. klasse i folkeskolen, og det første

halvåret var en prøvetid. Karakterene ved jul avgjorde om man fikk fortsette eller måtte slutte.

Jeg utviklet tidlig et nostalgisk forhold til Sydneshaugen skole, eller Skolen på Fastings Minde, som det opprinnelige navnet var. De fem realskole- og gymnasårene kom til å få mye å si for min utvikling. Det var her jeg våknet opp fra barndommens umodenhet og fikk sansen for fag som matematikk, språk og musikk. Og som den leselystne nys-

Inne fra skoleplassen på Sydneshaugen skole.

gjerrigperen jeg var, la jeg ofte veien innom biblioteket i Strømgaten og lånte bøker om diverse emner jeg var opp-tatt av – bøker som til dels var tung kost for en tenåring.

Skoleveien var en del lengre enn til Nygård skole. Når jeg startet hjemme-fra om morgenen, la jeg først i vei opp Herman Foss' gate, dreide rundt hjør-net ved Harald Hårfagres gate og fort-satte så gjennom Muséplassen til Haa-

kon Sheteligs plass og barnehagen ved Johanneskirken. Så var det bare å svinge inn til venstre langs med skolenes sørflyøy, og via porten i bueportalen kom jeg inn på skoleplassen.

Til venstre for denne porten i smijern var inngangsdøren til rektors og vaktmesters leiligheter. Midt på den grusbelagte skoleplassen, som skolebygningen omsluttet på alle fire sider, sto en ruvende løvtre - lind eller lønn, tror jeg. I friminuttene pleide elevene i store sirkler å spasere rundt og rundt dette treet - skolens «pratebom» - når været var bra, i mer eller mindre skole-relatert samtale. (Buskplantningene på bildet ovenfor var der ikke i «min» tid.) Til venstre var sykkelskuret og toalettene, festsalen og de to gymnastikk-salene med et lite svømmebasseng. Fløyen til høyre for porten rommet sløydsal i 1. etasje og klasserom i tre etasjer. Den lengste delen av skolebygningen, med fasade mot Ivar Aasens gate, var bygget vinkelrett på denne fløyen og inneholdt likeledes klasserom i alle tre etasjehøyden. I toppetasjen var det sangsal med benkene i amfioppbygning. Jeg husker også at skolen hadde auditorium for fysikk/kjemi og elevlaboratorium. Lengst inne på plassen og til høyre var inngangen til skolens vestibyle, hvor elevene i langfriminuttet samlet seg for å spise nistematen sin. I et hjørne her hadde frk. Nilsen rigget opp «butikk» hvor hun solgte kefir og helmelk på 1/3 literflasker til rimelig pris.

Flere bilder: Per Jonas Nordhagen: *På Universitetets grunn*, s. 109-111.

Lærerne hadde egen inngang til vestibulen via hovedportalen mot Ivar Aasens gate. Lærerværelset var i 2. etasje i skolens midtseksjon vis-à-vis skoleporten.

I gymnastikktimene var det en populær avveksling når plassen mellom kirken og skolen ble tatt i bruk til ballspill. Likeledes den gruslagte plassen ved skolens nordlige ende, inn fra Ivar Aasens gate, med det lite velvalgte navnet for en plass: Vinjes gate. (Bilde 1 og 2)

De tre første årene på «Haugen» hadde vi *Asbjørn Stensaker* som rektor. Anders Bjarne Fossen har en artikkel om ham i Norsk biografisk leksikon, bd. 8 (Oslo 2004), som jeg skal sitere litt fra:

«*Asbjørn Stensaker*, født 6.4.1885 i Vågå, Oppland. Foreldre: Lærer Thor Absalonsen Stensaker (1858-1943) og

Anne Olsdatter Baarstad (1863-88). [...] Død 11.12.1959 i Bergen. Stensaker var lærer ved Hambros skole 1910-12 og adjunkt, senere lektor ved Bergen katedralskole 1912-32, før han avsluttet karrieren som rektor ved Sydneshaugen høyere almenskole fra 1932 til han gikk av for aldersgrensen 1955. Han var en dyktig pedagog, og ikke minst som historielærer vant han seg ry. Han var en engasjert forteller, og han hadde også sans for den gode replikk, noe følgende episode viser: I en historietime spurte han en elev om hva en

arkelag var. Den rappkjeftede eleven svarte: «Det er en mann som leter etter gamle stensaker!»

Fossen nevner også at Stensaker bl.a. var sterkt engasjert i mange sider av samfunnslivet i Bergen. Han var bystyremedlem fra 1919, varaordfører 1933-34 og ordfører 1935. Han ble på sin post til 1942 for å motvirke nazifisering av kommunen, inntil 28. mars, da nazistene avsatte ham. Han ble gjeninnsett i mai 1945 og satt til utgangen av året. Fra skoleåret 1955-56 ble han erstattet av cand. real. *Hans Elias Wold*. Da gymnaset ble overflyttet til Langhaugen skole 1961, ble Wold denne nyoppførte skolens rektor.

Siste skoledagen 1955, da rektor Stensakers avgang ble markert, var alle

lærerne og elevene ved skolen, samt kommunale representanter, forsamlet i Konsertpaléet. Skolens eget strykeorkester satte et ekstra festlig preg på stunden. Jeg husker ikke et ord av de talene som ble fremført til Stensakers ære, og heller ikke hva han sa i sin svartale. Men jeg minnes godt hvor stemningsfullt det var da orkesteret under ledelse av adjunkt og sanglærer Yngvar Ytrehus fremførte rektors yndlingsmelodi, «Solefallssang» av Ole Olsen, mens Stensaker lyttet beveget til tonene fra stolen sin. Jeg vet ikke om det var et bevisst valg som lå bak, men melodien tittel passet på en prikk til situasjonen: En lang pedagogisk karriere og et mangesidig sosialt virke var slutt. Bare få år etter inntrådte også et solefall for Stensaker personlig, da han gikk bort 11.12.1959.

Realskolen

Første skoledagen 1952 stod rektor Stensaker klar med klasselistene på trappen foran døren som førte inn til vestibylen, og leste opp navnene på dem som hørte til 1A, 1B osv. Elevene fikk beskjed om å stille seg i rekke etter hvert som navnene ble oppropt, og så løste

klasseforstanderen dem til det

klasserommet de skulle ha det året. Jeg kom i klasse 1E og fikk lektor Johan Aarberg som klassestyrer. Men neste skoleår ble det en del «ommøblering», så jeg havnet i klasse 2F, og lektor Agathe Lunde ble klassens hovedansvarlige lærer.

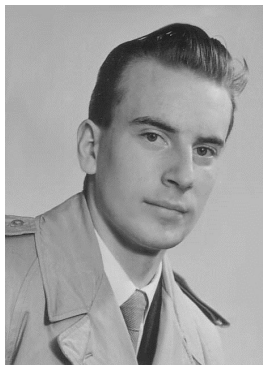
Det ble ikke tatt klassebilde i disse to årene. Derfor er det ganske få medelever utenom mine gamle klassekamerater fra Nygård skole jeg i dag husker navnet på. Men fra Bergen byarkiv har jeg fått lister over alle som gikk i 1E, 2E, 1F og 2F i «min» tid. Jeg skal her bare nevne *Walter P.* fra 2F. Han var blant dem som satset på engelsklinjen videre.

I gymnaset hadde guttene i Walters og min klasse gymnastikktimene sammen. Walter (bildet) hadde vært så uheldig å få poliomyelitt i begge beina og måtte gjennomgå flere føle operasjoner på Hagavik kysthospital. Han kunne selv sagt ikke delta i gymnastikken, men var til stede i timene. Overkroppen hans var kraftig, og han var meget sterk i armene og likte å bryte håndbak med dem av oss som bød seg til. Jeg husker at jeg mang en gang hadde en dyst med ham.

Jeg likte ham svært godt, det gjorde vi alle. Walter utdannet seg siden til lærer og logoped.

Dessverre må jeg si at i årenes løp har mange minner fra dagliglivet på skolen gått i glemmeboken, mens andre er blitt nokså avblekede og diffuse. Men enkelte litt mer dramatiske hendelser

kan tre klart frem i erindringen ennå i dag. For eksempel denne episoden fra 1. realskoleklasse 1952 som ikke endte så bra for meg. Gutter i begynnelsen av tenårene har det gjerne med å prøve krefter med andre gutter. En dag på høstparten tok en medelev i 1E, *Tore H.*, og jeg ryggta i sykkelskuret. Tore var en smidig kar og dyktig turner, og tydeligvis hadde han lært seg en del bryteknep, for jeg visste ikke ordet av det før han hadde gjort seg fri fra grepet mitt, og jeg falt bakover og slo hodet mot kanten av en hellestein. Jeg

kjente meg dårlig da jeg reiste meg og blødde mye. Tore trakk seg bare unna, men *Asbjørn O.*, som også gikk i 1E, tok affære, bad meg sette meg på bagasjebrettet på sykkelen

sin, og så tråkket han i vei til legevakten i Allehelgensgate med oss. Der ble jeg etter litt venting tatt hånd om, lagt på en benk og såret ble sydd med flere sting. Jeg ble liggende der nokså lenge, syntes jeg, antagelig til observasjon i tilfelle jeg hadde fått hjernerystelse. Men så ringte de til mor, og hun kom og fikk meg kjørt hjem i drosje.

Min ansvarsbevisste og resolute klassekamerat *Asbjørn O.* tror jeg hørte til de uheldige som måtte slutte på «Haugen» til jul og fortsette utdannelsen andre steder.

Asbjørn døde brått i 1994. *Tore H.* tok siden sikte på å bli flyger, har jeg hørt, og dro til Canada for å få opplæring. Under en øvelsestid i 1959 styrtet flyet, og han omkom.

Gymnaset

Jeg fikk gode karakterer i de to årene på realskolen, så da jeg valgte å fortsette i gymnaset, fikk jeg mitt ønske oppfylt. Sydneshaugen skole hadde bare to linjetilbud i 1954: reallinjen og engelsklinjen. Siden interessen for matematikk var vakt, ble det til at jeg valgte reallinjen. Men det andre hovedfaget på denne linjen, fysikk, fikk jeg aldri særlig mye til overs for. En kombinasjon av real- og engelsklinje, med hovedvekt på matematikk og språk, ville nok vært det ideelle for meg.

Jeg mener å huske at i realskolen var det rene gutte- og jenteklasser. Men fra 1. gymnas gikk man over til systemet med fellesklasser, noe både jenter og gutter syntes var ålreit, så ålreit at to av oss, *Bjørn L.* og *Berit K.*, fant ut at de like godt kunne holde sammen resten av livet som ektefolk da skoletiden på «Haugen» var over.

På de fire laveste årstrinnene hadde elevene ikke lov å gå utenfor skolens område i friminuttene. Det var avgangsklassene som nøt dette privilegium. Når været innbød til det, hadde vi i langfriminuttet flere muligheter å velge mellom. Fra porten kunne vi følge veien rett frem. På høyre side hadde vi da Rosenbergs Asyl, mentalsykehuset som legen *Frants Th. Rosen-*

berg opprettet 1865. (Dette ble siden drevet i kommunal regi frem til 1957. Guttene på Nygård og Møhlenpris kalte institusjonen «Tussaren».)

På samme side av veien står den vakre toetasjes trebygningen Haakon Shetelig's plass 11, som forfatteren, kritikeren og politiaktoren Claus Fasting lot oppføre på den opprinnelige øde strekningen her. Han anla og dyrket opp dette området i slutten av 1780-årene og forvandlet det til et lyststed (siden kalt Fastings Minde). Lyststedet omfattet hele arealet som skolen, asylet og de senere bygningene Sjøfartsmuseet, Universitetsbiblioteket og HF-bygget ble reist på. Universitetet overtok Fasting-huset fra 1968 og restaurerte det til eget bruk.

Veien endte i det som i dag heter Haakon Shetelig's plass. Her hadde vi to valg: Vi kunne fortsette inn i Muséhaugen, men da måtte vi ha et våkent øye på klokken så vi ikke kom for sent til neste time. Eller vi kunne returnere til skolen ved å svinge til venstre og spaser videre rundt den store tomten som den gang var opplagsplass for kommunens brenselager, men hvor i dag Universitetsbiblioteket (Haakon Shetelig's plass 7) ligger. Bygningen ble tatt i bruk 1961.

De makeligste av oss kunne nøye seg med å slentre de få meterne til Johanneskirken og finne seg plass på en av benkene som var

satt frem der, inntil det var tid å lette på baken.

SÅ KOMMER JEG TIL LÆRERNE. De var alle interessante mennesker som hadde meget å gi. Det jeg husker om dem, har jeg supplert med opplysninger fra «Studentene fra 1921,1935 og 1941» og «Norges filologer og realister, 1950» (NFR). Noen nærmet seg sterkt pensjonsalderen da vi hadde dem, men deres pedagogiske evner var likevel usvekket. Ingen av dem lever i dag, men noen forlot jordelivet for bare få år siden. Med særlig glede tenker jeg tilbake på lektorene Lunde, Aarberg, Seim og Johnsen.

Ingolf Johannes Knag (3.12.1907 - 17.11.1994), lektor (cand. philol.). Vår fransk lærer. Hadde en respektinngytende «tenkerpanne». En skarping, altså. Min interesse for fransk språk og kultur ble vakt i hans timer, og det takker jeg ham for.

Han var sønn av skreddermester Lars Johan Knag og Johanne Sophie Danielsen. Spr.-hist. embetseks. 1942. Bifag: fransk og norsk. Hovedfag: engelsk. Studiereiser til England, Frankrike og USA ca. 2 1/2 år. Vikar ved ymse skoler i Bergen ca. 11 år. Midl. lektor ved Sydneshaugen skole fra 1944. Ans. 1943. Medlem av Bergen skolestyre, av utvalget for den høgre skole, og av Bergen katedralskoles forstanderskap. Medlem av Den Nasjonale Scenes representantskap og Studentenes velferdsutvalg. Gift 10.4.1946

med arkitekt Kitty Jørstad, f. 27.11.1915 i Bodø. (Kilde: NFR, s. 451). Gravminne: Storetveit.

Frithjof Edward Engelsen (1909-1975), vår første gymnastikklærer. En barsking, sikkert med mye «hår på brystet» - iallfall i overført betydning. Gammel turner. Alltid energisk og velopplagt i timene, og som instruktør hadde han ikke mistet sin ferdighet fra den gang han var Viking-gutt. Gravsted: Møllendal.

Carsten Arnold Bergflødt (19.7.1914 - 25.1.2002), gymnastikk-/fektelærer. Vi hadde ham i gymnaset, etter Engelsen. Han var en dyktig instruktør og utøver. En gang det siste året tok han oss med til Nesttun skytebane hvor han rettleidet oss i våpenbruk og skyting på blink – den såkalte «skoleskytingen».

Jeg tror ikke han var synderlig imponert over mine prestasjoner på gym-salens apparater bukken, hesten og kassen - langt derifra, når sant skal sies. Men jeg tok mitt monn igjen når det gjaldt armstyrke. Kanskje

han løftet aldri så lite på det ene øyenbrynet da han en gang så meg gjøre 50 «push-ups» på golvet og like mange «chins» - armhevinger - i bommen Bergflødt står oppført på mannskapslisten 1945 til Bjørn West-basen

(Milorg) med grad av fenrik. Basen ble etablert i fjellområdet rundt Matre i Masfjorden de siste seks månedene av krigen Gravminnet hans er på Storetveit gravplass.

Asbjørn Leivestad ((13.10.1901 - 22.2.1989), lektor. Han underviste oss i geografi i realskolen, og gjorde faget mindre tørt ved å lese høyt av sine opptegnelser fra reiser han selv hadde gjort i verden den vide.

Gravminne: Nore Neset, Os.

Lilly Constanse Anita Reinboth (1903-1996), lektor (cand. philol.) Vi hadde henne i tysk i gymnaset. Iflg. «Studentene fra 1921», s. 243-44, ble hun født i Lødingen, som datter av gårdbruker Christoffer Husjord (d. 1964) og Laura Berntine Olsdatter. Gift i 1939 med ingeniør Franz Reinboth (11.07.07-1963). Cand.philol. 1932, studieopphold i Tyskland. Etter en del vikariater ble hun i 1935 adjunkt ved Sydneshaugen skole, lektor fra 1937 til skolen ble nedlagt 1961. Deretter overflyttet til Langhaugen skole, Bergen. Fortsatte til nådd aldersgrense i 1967. Gravminne: Solheim.

Johan Charles Aarberg (26.8.1910 - 7.10.1977), lektor. Far: bødker Søren B. Aarberg, opprinnelig fra Sunnfjord.

Mor: Ingeborg J. Strand. Ex.art. Bg. kat.sk. 1930. Cand. real. 1938. Bifag: matematikk, kjemi og geografi. Hovedfag: botanikk. Ped. eks.

politisk engasjert (Arbeiderpartiet), og var iallfall i én periode formann i Bergen skolestyre. Han ble rektor ved Sandaker videregående skole da skolen

1936. Midl. adjunkt ved Odda komm. h. almenskole 1940-42. Lærer ved Danielsens real-skole og gymnas, Bergen, 1942-45. Midl. lektor ved Bergen katedralskole 1944-45. Midl. lektor ved Sydneshaugen skole 1945-50, lektor fra 1950. (Kilde. delvis NFR, s. 966) Vår klasseforstander i 1E (fag: matematikk) og 3grb (botanikk). Av en eller annen grunn kalte elevene ham «Padden». Han var helst liten av vekst, med velkjemmet grått hår. Han var en kunnskapsrik akademiker, men liketil og grei, aldri sur, og talte et ukunstlet bergensk. G.m. Magda Sørensen 19.8.1939. Hun ble født i Stavanger 15.11.1905. Gravminne: Solheim.

var forsøksgymnas. Deretter leder for Forsøksrådet for skoleverket.

Hjalmar Seim var vår klasseforstander i klasse 4 grb og 5 grb. Underviste oss i matematikk. Han var stilig og flott, og vi så ham aldri i dårlig humør eller sint. Han hadde et godt lag med elevene, og kunne rett som det var komme med en artig bemerkning. Når noen ble kalt frem til tavlen for å løse en matematikkoppgave og ikke fikk det til, pleide Seim å nynne de første tonene av «Aases død». Da visste eleven at han eller hun burde skjerpe seg. Gravlagt på Fusa kyrkjegard sammen med sin kone, psykolog, magister Sol(veig)

Marstrander Seim (8.9.1913 - 8.10.2000). De giftet seg i 1940.

Hjalmar Seim, (15.3.1912-11.10.1985), lektor. Hans far var Andreas Seim, snekker av yrke. Moren het Berthe Austrheim. Art. 1931. Cand. real. 1938. Bifag: geografi, matematikk og kjemi. Hovedfag: fysikk. Ped. eks. 1937. Tilsatt ved Tanks skole, Bergen, 1937-40. Lektor ved Trondheim katedralskole 1940-47. Lektor ved Sydneshaugen skole fra 1947. Medlem av Norsk Lektorlags lønnsnemnd. Medlem av lagets sentralstyre 1947. (Kilde: NFR, s. 742) I sin bergensetid var Seim

Carl August Alm (15.7.1906 - 18.10.1993),

cand.real. Han var tynn og så eldre ut enn han var. En sympatisk lærer, både i sin væremåte og i sin undervisning, syntes jeg, men noen oppfattet ham kanskje som en «tørrpinn».

På s. 6 i NFR kan vi lese at han var sønn av ingeniør Carl Emanuel Alm og Margit Hjelle. Art. tok han i 1925. Deretter mat.- nat.v. embetseks. 1934. Bifag: matematikk, astronomi og kjemi. Hovedfag: botanikk. Ped. eks. 1931. Årsvikar ved Tanks skole, Bergen 1929-31. Adjunkt ved Fana høyere skole, Fjøsanger 1935-37. Lektor ved Sydneshaugen skole fra 1937. Ans. 1935. 1941 g.m. Kirsten Marie Baggesen, f. 6.9.1917 i Bergen. I høy alder ble han stedt til hvile på Møllendal kirkegård.

Gustav Helmik Mæland (13.4.1916 - 27.9.1999), cand.real. Oslo 1942. Ex.art. Bg.kat.sk. Iflg. elevprotokollen av 1929 var han sønn av overlærer [på Dragefjellet skole] Adolf Kristian Mæland (1877-1954). Mor: Hilda, f. Bernhardt (1877-1957). Døpt i Johanneskirken (JK) 31.12.1916. Konfirmert i JK 4.12.1932. Vokste opp på Møhlenpris (Thormøhlensgt. 47 og 26). Gift 1948 med Ellen Gerda Ernestina Sontum, f. 7.11.1929 i Bergen. Gustav Mæland er omtalt (med bilde) i boka «Studentene fra 1935», s. 289. Han var lektor ved Sydneshaugen skole 1945-58. Vi hadde ham i fysikk og astronomi. Som lærertype var han - slik jeg opplevde ham - Seims rake motsetning: alvorlig og «distansert». Men da jeg møtte ham igjen som vår fysikkklærer på lærerskolen, hadde han lagt av sitt «gamle vesen», som han trolig mente måtte til av disiplinære grunner den gang. Nå som han hadde med voksne mennesker å gjøre, var han seg selv, sympatisk og vennlig. Gravlagt på Sontum-

familiens staselige gravsted på Assistentkirkegården, Bergen, hos sine svigerforeldre, Harald og Ellen E. Sontum.

Harald (1893-1940) og Ellen, f. de Rebeur (1903-1986) giftet seg i Dresden i 1923. De fikk to barn: Harald W. Sontum og Ellen G. E. Sontum. Harald Sontum d.e. var brannsjef i Bergen og omkom ved eksplosjonsulykken på Marineholmen 8. mai 1940.

Da Gustav Mæland fylte 75 år 1991, sto denne omtalen i Bergens Tidende:

Rektor Gustav Helmik Mæland, Øvstunveien 40, Nesttun, fyller 75 år lørdag 13. april. Han ble født i Bergen, ble cand real. fra Universitetet i Oslo i 1942 og Master of Basic fra University of Colorado i 1965. Han har vært lektor ved forskjellige skoler i Bergen, bl.a. på Bergen Lærerskole 1959-70. Med stipend fra National Science Foundation studerte han i USA 1964-65. Han var ansatt ved UNESCO 1972-74 med oppdrag i Etiopia. Etter hjemkomsten var han inspektør ved U. Phils skole, og 1978-1984 rektor på Sotra skule.

Han har forelest i deskriptiv geometri ved Universitetet i Bergen og vært sensor i matematikk ved Universitetet i Oslo gjennom en 4-årsperiode.

Rektor Mæland har vært medlem av herredsstyre og skolestyre i Fana, med i Bergen skolestyre og studieplanutvalget for lærerskolen.

Han har vært aktiv orienteringsløper, og har vært – og er fortsatt – turlleder i Bergen Turlag, der han også er æres-

medlem. Han er ellers autorisert skiinstruktør, og medlem av Fana Lions Club. Under krigen deltok han i kampe ved Gulsvik og Flå, og var senere leder av en Milorg-gruppe i Bergen. Innehaver av Deltakermedaljen.”

Karl Andreas Gundersen (7.9.1895 - 30.1.1995), lektor, senere rektor (på en annen skole). Lenge før vår tid ble han kalt

«Pregeren». Kallenavnet passet godt til mannen, for var det noe han likte, var det å *preke* – monotont og drevent. Det var i kristendomsfaget han utfoldet sine talegaver hos oss, i realskolen og i 3grb og 4grb. Ikke et eneste av hans mange ord har «overlevd» hos meg, bare et erindringsbilde av ham. Han var tung i sessen, Gundersen. Når han kom inn, fant han straks veien til katekerstolen, og der *satt* han. Vi la merke til at han av og til førte noe opp mot nesen. Noen ville ha det til at det var en møllkule han luktet på. Kanskje det var dét som gjorde at kroppen hans holdt seg så godt, nær inn på 100 år!

Han ble født i Kristiansand. Foreldrene var underoffiser Gotfred O. Gundersen og Sofie Elisabeth Ludvigsen. Art. 1914. Teologisk embetseksamen 1919.

Prakt. teol. eks. 1920. Lektor ved Sydneshaugen skole fra 1920. Ans. 1920. Gift 1924 med Aagot Johanne Ernstsen, f. 26.12.1891. (Kilde: NFR, s. 265) Gravlagt på Møllendal.

John Johnsen (19.7.1899 10.11.1985), lektor. Ex.art. Bg. kat.sk. 1919. Cand. philol. 1928. Bifag: historie og norsk. Hovedfag: tysk. Ped. eks. 1926. Vikar ved Sydneshaugen skole og Bergen katedralskole 1928-30. Vikar ved Fana h. skole 1930-32. Adjunkt ved Sydneshaugen skole 1932-35. Lektor ved samme skole fra 1935. Ans. 1932. (NFR, s. 420).

Han er gravlagt på Møllendal s. m. kona, Bergliot Ulvik Johnsen, som var lektor ved samme skole, og moren Marie Margrethe, f. Vangen, g.m. skomarkemester Mons Johnsen.

Han var vår lærer i tysk og norsk. Jeg skulle gjerne opplevd skoletiden med lektor Johnsen om igjen. Et likendes menneske og en fin pedagog. Jeg ser ham tydelig for meg i dressbeskyttende lagerfrakk, som han bestandig var iført i timene. Han likte å ha oss på nært hold når han eksaminerte eller gjennomgikk noe, derfor gikk han opp og ned mellom pultradene og stanset snart ved én pult, snart ved en annen. Han hadde det laget at han plutselig - mens han talte med normal stemmestyrke - kunne sette i med noen ord i fortissimo. Før vi ble vant til det, kunne det nok hende at en og annen av oss skvatt til!

Yngvar Ytrehus, adjunkt, f. i Bergen 17.1.1922. Iflg. «Studentene fra 1941», s. 633, er han sønn av vaktmester Gutt-

orm Y. og Ingeborg Sætre. Cand. philol. 1949.

Organist Dag Fluge, som kjenner ham godt, har fortalt at Ytrehus også hadde

utdannelse som organist og var ansatt i Første Metodistkirke, Bergen. Han underviste i tysk, husker Fluge, men vi hadde ham som sanglærer i 3 grb og 4 grb - 1 time i uken. Hans

solide undervisning i dette faget gjorde at min slumrende musikkinteresse våknet og vokste seg sterk. Det imponerte meg at han lekende lett kunne improvisere pianoakkompagnement til hvilken som helst av melodiene i sangboka. Og hans utgreiing om store komponister og platene vi fikk høre i den sammenheng, førte til at jeg begynte å gå på konserter og lytte flittig på NRKs musikkprogrammer.

Fra 1957 ble Yngvar Ytrehus adjunkt ved Langhaugen skole i Bergen. Han nådde den ærverdige alder av noen og 90 år og ble trolig den sist gjenlevende av alle våre lærere på «Haugen».

Magnus O. Eikanger (24.7.1906 - 19.7.1981), lærer. Vi hadde ham i sløyd på realskolen. En dyktig pedagog av den gamle skole. Jeg har alltid likt å lage ting i tre. Kanskje skyldes det impulser fra slektninger som hadde snekeri som yrke eller hobby.

Magnus Eikanger er omtalt i *Norske*

skolefolk, 456. Gravsted: Hjelmås i Lindås kommune.

Asbjørn Knut Henden (9.6.1901-13.6.1988), lektor (cand.philol.).

Vår engelsklærer. På den tiden hadde han en liten bart og så presis ut som en engelsk gentleman. Men synet kan bedra: egentlig var han nordfjording, født i Gloppen. Foreldrene var gårdbruker og lærer Jon Henden og Oleanna Olsdr. Henden. Begge f. Ytre Henden, Gloppen.

Art. 1926. Teologicum 1932. Ped. eks. 1937. Engelsk bifag. 1938. Eks. ved 1-årig hagebruksskole og 1-årig handels-skole. Studieopphold ved Thomas School of English and Foreign Languages, 6 måneder 1934. Vikar ved Nesna off. lærerskole, Kongsberg komm. h. almennskole, Øvre Eiker

komm. h. almennskole, realskolen ved Nordmøre Ungdomsskole, Grimland skole, Oslo. Tilsatt ved Sydneshaugen skole 1938. Lektor ved samme skole fra 1945.

Ans. 1938. (Kilde: NFR, s. 323-24.)

Ligger på Vereide gravlund, Gloppen, i samme grav som kona, Mary Emilie, født Bech.

Agathe Lunde (22.1.1894 - 5.6.1981), lektor. Art. 1916. Cand.philol. 1920. Bifag: historie og tysk. Hovedfag: engelsk. Ped. eks. 1922. Studiereiser: England 1921, 1933, 1935 og 1948. Tyskland 1928 og 1938. Lektor ved Sydneshaugen skole fra 1920. Ans. 1920. (Kilde: NFR, s. 527).

Agathe Lunde var i mange år inspektør ved skolen. Hun var vår klasseforstander i 2F; underviste oss i tysk. En elskelig dame, kanskje noe «lærerinneaktig».

Agathe og søsteren Louise, begge ugifte, har fått sitt siste hvilested på Møllendal under felles gravminne. De var 7 søsken iflg. FT for Bergen 1900. Foreldrene var handelsborger og skomakermester Lars Joh. Lunde og Agathe Katanes, født hhv. 1847 og 1852, begge på Tysnes.

Ludvig Hansen Wollnick, lektor (cand. philol.). Født 16.4.1904 i Kristiansund N, som sønn av redaktør, o.r.sakfører og byskriver Christian Hansen Wollnick, og Gyda Larsen. Art. 1923. Spr.-hist. embetseks 1929. Bifag: tysk og historie. Hovedfag: engelsk. Ped. eks. 1931.

Vikar ved Sydneshaugen skole 1932-33. Midl. lektor ved samme skole fra 1933. Lektor fra 1937. Ans 1935. Gift 1944 med Josephine Cosgrove, f. 19.3. 1909 i Glasgow. (NFR, s. 936)

Wollnicks fag hos oss var historie. Den interesse jeg senere fikk for denne disiplinen, skyldes helt sikkert hverken pensum eller at Wollnick klarte å gi stoffet et liv som stimulerte min lære-

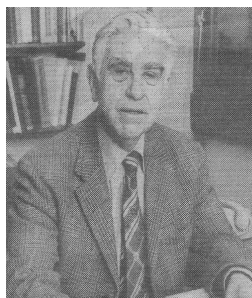
lyst. Dét klarte derimot Carl Grimberg med sitt store verk om menneskenes liv og historie, som jeg slukte fra første til siste bind. Wollnick hørte ikke til de lærere som sa noe morsomt i timene, men heller ikke noe som forårsaket tårer på kinn eller tenners gnissel. Fra sitt opphøyde sete foran tavlen gjenomgikk han den aktuelle dose fra pensum, og i neste historietime ga han noen av oss anledning til å vise at vi hadde annammet hans ord og husket dagens lekse. I karakterprotokollen noterte han så sirlig en mg, tf eller ng. Elever har alltid vært snare til å merke seg særtrekk hos lærerne sine - væremåte og utseende. Det eneste litt avvikende jeg i dag husker om Wollnicks apparisjon, er den svakt indianeraktige ansiktsskuløren og at han hadde en litt pussig ryggstiv gangart. Da Sydneshaugen skole ble nedlagt som gymnas, fikk han post som lektor ved U. Pihls skole, som den gang hadde adresse Fosswinckels gate 5.

Iflg. basen «Dødsfall i Bergen 1912-1972» døde Ludvig Hansen Wollnick 1.8.1968, adr. Strandgaten 221. Hverken hans eller konas gravminne er registrert hos DIS Norge.

Kjell Indrehus (27.8.1916 - 6.5.2003). Vi hadde adjunkt Indrehus i norsk i realskolen. Så vidt jeg husker var han alltid ulastelig kledd i mørk dress, og som den eneste av lærerne våre gikk han med briller. Kanskje det var litt til plage for ham at han haltet og lespet. Indrehus var den som ga oss den første systematiske innføring i nynorsken, en målform som bergenske elever har ord

Tilbake til begynnelsen. Skolens nærmeste omgivelser da den var helt ny. Vi ser bl.a. Bastiansens gartneri og Johanneskirken. Foto: Ralph L. Willson, 1925.

på seg for å beherske dårlig. Det var vel heller ikke å vente at vi ungdommene klarte å pumpe opp synderlig interesse for de norske

klassikerne, eller falle i staver over de stiloppgavene vi fikk. Han er gravlagt på Undersbo gravsted, Larvik, i samme grav som ektefellen, Inger Dorthea.

amanuensis i teatervitenskap ved UiB. Bestyrer for Teatermuseet. Har skrevet flere bøker, som jeg har noen av. Til tross for at vi hadde ham som vikar bare en enkelt norsktime, gjorde hans personlighet og evne til medrivende fortelling slikt inntrykk på meg at jeg ikke har glemt det siden. Han døde 21. august 1984, vel 72 år gammel. Bisatt i Troens kapell 28.8 og er gravlagt på Storetveit sammen med kona, Gerd.

Knut Nygaard (1912-1984), lektor (cand. philol.), senere universitetslektor i norsk, deretter første-

---

Gina Dahl:

Bøker i Norge i gamle dager

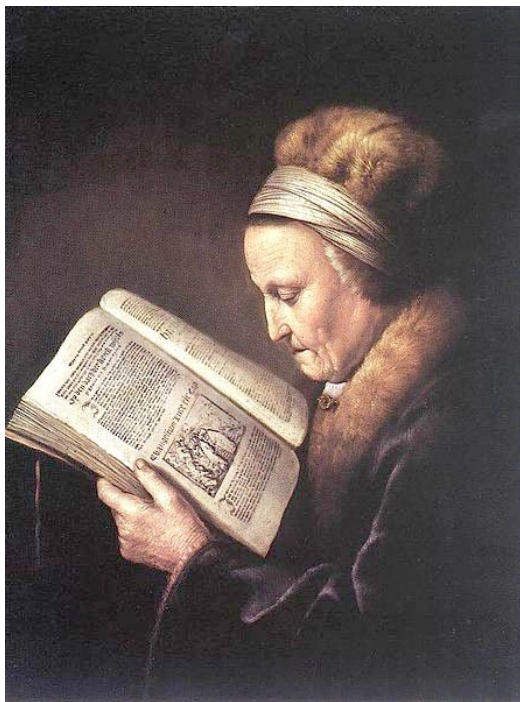
Denne artikkelen handler om bøker i Norge i gamle dager. Spørsmålet er kort og godt- hva leste forfedrene våre? For å kunne svare på dette, må vi først si litt om hvem som kunne lese, hva lesning var, og hvilke kilder vi har for å kunne kartlegge hva de før oss eide av bøker og andre typer skrifter.

Hvem leste?

Å vite hvem som leste i eldre tider er et spørsmål med mange svar. På mange måter kan Martin Luther (1483-1546) sies å være viktig her. Fjoråret, 2017, var et offisielt Luther-år; den 31. oktober var det 500 år siden Luther hang opp tesene sine på kirkedøren i Wittenberg, og vi har god grunn til å takke ham for det norske folks lesekunne i tidligmoderne tid.

Nordmenn før oss var i europeisk sammenheng svært flinke til å lese, elder som yngre, kvinner som menn. Ikke minst kvinnene er underkommuniserte når det gjelder spredningen av lesekunnskaper: Mange norske barn lærte nok å lese av mødrene sine. Bildet er malt av Gerrit Dous (1613-1675), og heter Portrait of an old woman reading. Kilde: Wikimedia commons.

Hvorfor ble det slik? Hovedgrunnen kan sies å være Luthers tanke om at religionens sanne kjerne lå i Skriften. Det var i Bibelen de kristne sannhetene var å finne. Selv oversatte da også Luther Bibelen til tysk, noe som i ettertid fikk stor betydningen for det tyske språkets utvikling. Luther vektla også betydningen av menigmanns lesekunnskaper for å kunne tilegne seg Skriften. På mange måter kan vi si at vi ved reformasjonen gikk fra en kirke (den

---

katolske) hvor det religiøse skjedde gjennom handling, til en religion (lutherdommen) hvor ting nå skulle skje gjennom Ordet.

Danmark-Norge ble som kjent luthersk etter en lengre borgerkrigstid i årene 1536/37. Naturlig nok ble derfor også fokuset på Ordet viktig her hjemme, og som en følge herav, lesekunnskaper: For å kunne tilegne seg (luthersk) kristendom, måtte man kunne lese Skriften. Også andre «goder» fulgte i kjølvannet av det å kunne lese. Den som kjente Skriftens ord og levde etter dette ville være en dydig undersått som tjente kongen og var Gud til ære. Og, ethvert som land innehadde slike gudfryktige undersåtter ville vernes av en gud som ellers kunne øse av sin vrede i form av uår, pest og andre landeplager der hvor han fant det for godt.

Og fokuset på skrift og lesekunnskaper bar frukter: Forskningsmessig har man konkludert med at folk lærte mye tidligere å lese i lutherske land enn i de katolske. Og, fremst lå faktisk de skandinaviske landene, inkludert Danmark-Norge.

Lover om leseopplæring

Men selv om Luther poengterte viktigheten av å kjenne Skriften, tok innøvingen av lesekunnskaper tid. Egentlig er det uvisst når nordmenn flest lærte seg å lese, og hvor godt de egentlig behersket kunsten.

I utgangspunktet anses de viktigste lovene for leseopplæring for å være konfirmasjonsloven av 1736 og skole-

loven av 1739. Begge disse lovene ble utformet under det som i dag kalles pietismen, en periode i norsk åndsliv hvor fokuset var å intensivere innbyggernes kjennskap til kristendommen og å initiere til en ektefølt og levende tro. Som sådan var pietismen en reaksjon på 1600-tallets ortodoksi, som langt på vei hadde redusert mennesket til en syndig tilhører som lite kunne gjøre for sin egen frelse.

Poenget med konfirmasjonsloven var å sørge for at alle unge kunne de nødvendige delene av Skriften før vedkommende ble opptatt i voksensamfunnet. Som sådan fulgte det rettigheter med det å være konfirmert; ingen ukonfirmerte kunne tjene som edsvitne, gifte seg eller avtjene militærtjeneste. Dessuten ble det pålagt å stille til nattverd senest andre søndagen etter avholdt konfirmasjon. Konfirmasjonen skulle nå også gjennomføres ved en offentlig prøve i kirken. Å unndra seg konfirmasjonen var dessuten straffbart.

Skoleloven av 1739 gjaldt skolene på landet. Her var det også innøvingen av lesekunnskaper, og da spesielt kristendoms-kunnskapene, som sto i høysetet, mens skriving og regning stort sett ble behandlet stemoderlig. Både konfirmasjonsloven og skoleloven hadde derfor som målsetning å innøve lesekunnskaper i ungdommen, men med det formål å lære dem Skriften. Rent praktisk ble skolegangen avsluttet med konfirmasjonen, som dermed på mange måter ble en slags endelig eksamen i kristendoms-kunnskaper.

Skoleloven av 1739 gjaldt skolene på landsbygda. Skolevesenet var i hovedsak basert på omreisende lærere, mens en bredere bygging av skolehus kom litt etter litt. Om skolelivet var så kaotisk som på bildet, er ikke godt å si. Bildet er malt av Jan Steen (1625/26-1679), og kalles The village school. Kilde: Wikimedia Commons.

sitt kunne sette seg grundig inn i (de religiøse) forholdene i prestegjeldet.

Det spesielle med sjeleregistrene er at de noterer lesekunnskaper, og de vi har bevart fra tidlig 1700-tall dokumenterer at flere nordmenn også kunne lese allerede før konfirmasjons- og skoleloven av henholdsvis 1736 og 1739. Antagelig kunne altså flere nordmenn lese allerede på slutten av

Men hva var egentlig lesekunne?

Med slike intensiverende tiltak er det å anta at brorparten av den norske befolkningen lærte å lese i første halvdel av 1700-tallet. Men bildet er mer broket enn som så. For det første har sjeleregistrene bevart for perioden, dvs. registre over folk som bodde innenfor en viss kirkelyd, pekt på at mange nordmenn også kunne lese før de ovenfor nevnte lovgivingene. Disse sjeleregistrene finnes bevart fra ulike deler av Norge, og var tenkt brukt under bispevisitasen for at biskopen under besøket

1600-tallet, noe som er svært tidlig i europeisk målestokk. Og, det er heller ikke slik at de i byene leste bedre enn de på landet, snarere tvert om. Skoleloven av 1739 gjaldt landet, ikke byene, og det er lett å se for seg at det var vanskeligere å organisere fungerende skoler i mer uoversiktlige byer enn det var på landet. Biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) i Bergen skrøt da også etter endt visitas i stiftet sitt over lesekunnskapene til jostedølingene!

Men på tross av at mange nordmenn lærte å lese tidlig, så er det nok likevel riktig å si at lesekunnskapene i den

---

norske befolkningen totalt sett var svært ujevne, og det helt frem til moderne tid. Lesekunnskaper var så mangt, og av flere grunner: De som lærte seg å lese i tidligmoderne Norge var trent nokså utelukkende i å lese religiøse tekster, og det er derfor ikke sikkert at de hadde redskaper nok til å kunne forstå andre typer tekster som brukte helt andre ord enn de leserne var vant med. For det andre opererte man tidligere også med to kategorier for lesing, nemlig innbok og utenbok. Å lese innbok var det vi i dag kaller for lesing, å kunne lese en tekst inne i seg og forstå innholdet. Å lese utenbok derimot, var å ha repetert det som sto i teksten såpass mange ganger at man kunne innholdet utenat. Sånn sett kunne man boka, men ikke gjennom lesing.

Lesekunnskapene i Norge var derfor varierende i lang tid. Selv utover på 1800-tallet kunne ikke alle lese, noe blant annet konfirmasjonslistene viser oss. For eksempel står det om Simon Olsen, konfirmert i Kinn 1824, at han har «Repeteret fra 1821 med nogen Fremgang saavel i Bog som uden Bog. Profit: 1 Deel i LB: Skjonner 3 Tall, god Forstand, men meget forsømt dog uden legeml. Feyl og Moralske Lyder». Simon, som var 19 år da han ble konfirmert, hadde nok strevd lenge med å komme gjennom det nåløyet konfirmasjonen var; i alle fall hadde han prøvd seg helt siden 1821. Tydeligvis kunne han også kun én del av Pontoppidans forklaring, og ikke de i utgangspunktet påkrevde fem. Han hadde dessuten hatt fremgang både «i»

og «uden» bok, hvilket vil si at han i løpet av de årene han gikk til presten ikke bare hadde bedret lesekunnskapene sine, men også økt massen av stoff han nå kunne utenat. Anders Nilsen, som stilte om igjen til presten sammen med Simon, kunne «med Nød læse i Bog». Også i andre konfirmasjonslister rundt om i landet ser vi at enkelte slett ikke kunne lese. Lesekunnskapene rundt om i tidligmoderne Norge var altså svært varierende både med tanke på tid og sted.

Kilder til bøker rundt om i norske hjem

Men selv om flere kunne lese, er det ikke sikkert at bøker var tilgjengelige eller at folk hadde råd til å kjøpe dem. At bøker likevel ble anskaffet vet vi litt om likevel, hovedsakelig takket være opptegnelser i skifteprotokoller.

Hva er egentlig skifteprotokoller? Skifter ble i utgangspunktet holdt da et medlem av husstanden døde og verdiene i boet skulle deles mellom arvingene. Dog var det ikke påkrevd i alle tilfeller å holde skifte. Noen ganger eide ikke den som døde noe av verdi, andre ganger hadde verdiene blitt fordelt mellom arvingene lenge før vedkommende døde. Svært ofte ble hele bo også delt «i minnelighet» uten at noe offentlig skifte ble holdt. Men i enkelte tilfeller krevde staten offentlig skifte, deriblant hvis arvingene var umyndige. Her ble staten på sett og vis garantister for at de som ikke hadde myndighetsstatus ville få det loven tilla dem.

Mye av lesingen i gamle dager foregikk i form av høytlesning. Her Gerrit Dous' (1613-1675) Reading the Bible. Kilde: Wikimedia Commons.

På bakgrunn av at skifter slett ikke alltid ble holdt, er ikke bøker opptegnet i skifteprotokoller representative for hele den norske befolkningen. Likevel kan vi si at de gir oss en god pekepinn på hva som fantes av bøker og skrifter rundt om i norske hjem, ikke minst fordi opptegnelsene ofte ble gjort svært så detaljerte: I en tid hvor mange hadde lite, var en bok av stor verdi, og gjerne nøye beskrevet i form av både tittel, forfatter, og kanskje også trykkeår og sted. Slik er det imidlertid ikke alltid; ofte nevnes bare en salmebok, uten at vi får vite hvilken salmebok det gjaldt.

To andre kilder er også viktige når det gjelder å kartlegge hva nordmenn før oss eide av bøker og andre typer skrifter, nemlig auksjonskataloger eller – protokoller og trykte bokenkataloger. Det var flere grunner til at bokauksjoner ble holdt. For det første kunne bokauksjoner bli holdt i tilfeller hvor arvinger ville kvitte seg med bøker de ikke trengte, eller av diverse handelsmenn som hadde dette som næringsvei. Bøker kunne også bli auksjonert vekk av

arvinger som trengte pengene mer enn bøkene. Dette var også tilfelle med trykte bokenkataloger: Disse var gjerne laget over store private boksamlinger hvor eieren hadde dødd, og bøkene som ble solgt ble som oftest avhendet for å skaffe arvingene penger. Dersom vi vil vite hva menigmann eide, er det imidlertid skifteprotokollene vi må gå til, ikke minst fordi det finnes langt flere slike enn auksjons- og salgsprotokoller. Men takket være disse forskjellige typene opptegnelser vet vi imidlertid litt om hva slags bøker de før oss hadde i hyllene sine.

Det var i all hovedsak den omreisende bokhandleren som brakte bøker ut på landsbygda. Her Johannes Hubertus Cuypers' (1769-1858) bilde *The book seller*, hvor handelsmannen bringer bøker til en av de lokale bygdekonene. Kilde: Wikimedia Commons.

Bøker i sirkulasjon

Bøker i gamle dager var ikke allemannseie på samme måte som i dag. Til det var folk for fattige, og veien til å skaffe seg bøker mer kronglete. Det var nok lettest å skaffe seg bøker i byene, hvor det fantes langt flere konkrete bokutsalgssteder enn på landsbygda. Her kunne bøker kjøpes fra enkeltstående bokhandlere som hadde skaffet seg bøker fra diverse trykkerier i inn og utland. Bøker kunne også kjøpes direkte fra trykkerier og bokbindere. Disse sistnevnte kjøpte inn trykte bøker uten innbinding som så ble videre solgt enten med eller uten bokbind. På landsbygda, derimot, fikk man gjerne kjøpt bøker fra omreisende bokselgere som hadde plukket opp slike fra salgsinstansene nevnt ovenfor. Alle, både allmuen selv og bokselgerne, kunne dessuten kjøpe bøker på auksjoner. Og, når bøker først var kommet inn i en husstand, forble de gjerne der i generasjoner.

Hvor mange bøker hadde så den jevne husstand i tidligmoderne Norge? Ikke mange. Jostein Fet, som i sin bok *Lesande bønder* fra 1995 har undersøkt bokmassen på Sunnmøre i perioden 1700-1839, har konkludert med at det fantes rundt 2,85 bøker i de skiftene hvor bøker i det hele tatt var å finne. Hvor representativt dette tallet er, er ikke godt å si, men det vitner om at folk før oss ikke leste like mye som i dag. Men kanskje var derfor også de bøkene de hadde langt mer kjærkomne.

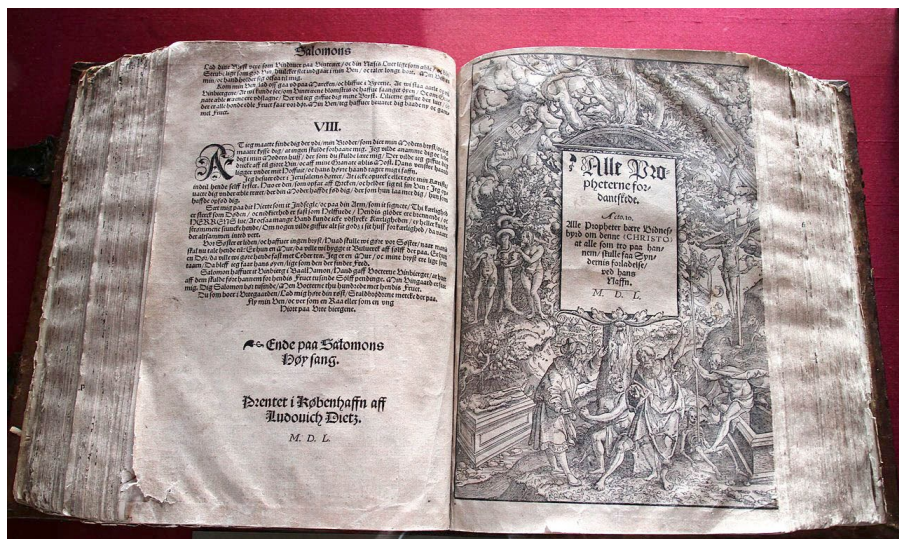
Allmuens lesing – Bibler og postiller

Hvis vi nå går til disse skifteprotokollene som viser eierskap av bøker, hva er da kjernelitteraturen? Som forventet i en tid hvor leseopplæringen var religiøst orientert, var de fleste bøkene rundt om i norske hjem av religiøs art. Av disse var ikke minst Bibelen viktig.

I luthersk ånd utga også den dansk-norske staten Bibelen på dansk etter reformasjonen. Disse såkalte kongebiblene, og da spesielt de til Christian III (1550), Frederik III (1589) og Christian IV (1633), var monumentale storverk. Disse ble trykket i store og imponerende formater, og var illustrerte. Naturlig nok var disse store praktbiblene ikke beregnet på menigmann,

men derimot på kirken og de av overklassen – inkludert lærde – som hadde midler til å anskaffe seg dem.

Det som fant veien ut til distriktene var således ikke fullstendige bibler, men deler av Bibelen. Blant annet ble det i den tidligmoderne perioden trykket opp Nye testamenter i store opplag, utgaver som det var langt billigere å skaffe seg enn hele bibler. Det var ikke før på slutten av 1700-tallet, og ikke minst utpå 1800-tallet da bibelselskap for alvor sendte store opplag ut på markedet, at bibelspredningen virkelig skjøt fart. De store gamle praktbiblene, derimot, var det få bondefamilier som eide. Og for dem som hadde slike, fungerte de nok som klenodier hvor fødsler og dødsfall i familien ble nøye innført.

De første biblene som ble utgitt etter reformasjonen var store, illustrerte praktverk som menigmann ikke hadde råd til å kjøpe seg. Her et utsnitt av Christian III's Bibel fra 1550. Kilde: Wikimedia Commons.

En av fortidens mest utbredte salmedikere var Thomas Kingo (1634-1703). Han var forfatter av en av datidens kjæreste åndelige sangbøker, nemlig Aandelige Siuge-Koor; denne boka kom i to deler mellom årene 1674 og 1681. Kingo ble også redaktør for den offisielle kirkesalmeboka som kom i 1699, kalt Kingos salmebok, en bok som var i bruk i Den norske kirke svært lenge. Kilde: Wikimedia Commons.

En annen bok som var populær lesning blant allmuen var postillene. Disse prekenamlingene hadde lange tradisjoner. Etter reformasjonen var slike bøker gjerne yndet lesning blant prester som nå måtte lære seg å preke på luthersk vis. Ettersom postillen inneholdt evangelietekstene for alle søn- og helligidager i kirkeåret med tilhørende utlegging og forklaring, ga den dem preker de kunne lese opp kirkeåret rundt.

Etter hvert som tiden gikk og prestene

satte sammen prekenene sine selv, gjorde ikke prestene seg lenger nytte av denne typen bøker. Blant allmuen, derimot, ble postillen yndet lesning, da den tillot dem å kunne lese seg gjennom kirkeåret på egenhånd. Mens noen av postillene var små, var andre store og kostbare, trykket i formater som lignet bibler. Populære var blant annet postillene til Jesper Brochmann (1585-1652) og Povl Medelbye (død 1632).

Salmebøker, bønnebøker og andre religiøse trykk

Det har vært hevdet at reformasjonen i Norge ble gjort via sang. Gjennom blant annet kirkesangen, fikk allmuen innøvd lutherske tanker og leveregler. Men det ble også sunget i hjemmene, og da gjerne fra de mange salmebøkene og åndelige sangbøkene som florerer i ymse størrelser.

Av salmebøker var nok Thomas Kingos (1634-1703) en av de aller fremste i tidlig nytid. Kingo var salmedikter, og ble på grunn av sitt ry gitt i oppgave å utgi en offisiell salmebok for Danmark-Norge. Av ymse grunner ble denne bestillingen trukket tilbake, men Kingo ble likevel forlegger for den offisielle salmeboka som kom i 1699, nemlig *Den Forordnede Nye Kirke-Psalme-Boog*. Av de 299 salmene i bokas førsteutgave var dessuten 86 forfattet av Kingo selv, og det er kanskje ikke underlig da, at boka for ettertiden ble kalt nettopp for *Kingos salmebok*. Og boka ble ikke bare brukt i alle kirkelyder; populær som den var, fant den også veien ut til norske hjem. Kingo var dessuten forfatteren av en av periodens mest populære åndelige sangbøker, nemlig *Aandelige siunge-Koor* (1674-81), som var populær blant allmuen på lik linje med Petter Dass' *Catechismus-Sange* (1715) og *Evangelie-Sange* (1722).

Bønnebøker var også populære rundt om i norske hjem. Disse hadde mange funksjoner. De mer allmenne bønnebøkene inneholdt for eksempel bønner til lesing morgen og kveld, samt for uke-

dagene. De mer spesifikke kunne derimot inneholde bønner mot pest, krig og sykdom. Noen av disse rettet seg mot reisende, andre mot soldater, barn og ungdom.

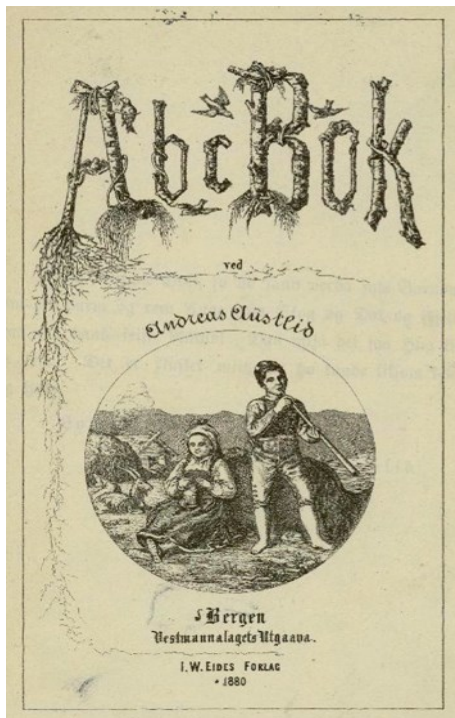
Vanlig religiøs oppbyggelseslitteratur fant også veien ut til allmuen, bøker som ikke var direkte trosinnøvende men som hadde en religiøs grunntone som ideelt sett styrket leserens tro. En av de mest populære her var presten Jonas Ramus' *Naadens aandelige Markets-Tid* fra 1680. Et annet og mer kuriøst skrift var himmelbrevet. Dette var vanligvis trykket på ett ark og vakker dekorert, og inneholdt en beskjed fra Gud eller Jesus som ifølge historien var falt ned fra himmelen eller sendt til jorden med en engel. Vanligvis ble brevet funnet av en bonde, og brevet i seg selv formante om viktigheten av å lede et sedelig og gudfryktig liv for at ikke Guds straffedom skulle ramme. Slike himmelbrev ble gjerne tatt vare på som lykkeamuletter, og hang ofte på innsiden av kistelokk. Småskrifter om syner og ekstatiske opplevelser var også populære.

Katekismer, ABCer og andre skrifter

Andre bøker allmuen kunne gå til anskaffelsen av var katekismer. Malen for disse var Luthers *Lille katekisme*. Boka utkom for første gang i 1529, og inneholdt budene, trosbekjennelsen, Fader vår, dåpen, nattverden og skriftemålet. Dette skriftet ble også et av Den norske kirkes bekjennelsesskrifter.

I utgangspunktet var katekismen brukt i den religiøse undervisningen av ungdommen etter kirketid. Her gikk presten eller klokkeren gjennom katekismens læresetninger slik at tilhørerne kunne lære seg dem utenat. Etter hvert kom Luthers *Lille katekisme* i flere utgaver, slik at folk selv kunne tilegne seg innholdet i den. Også flere katekismesalmer ble utgitt, salmer som hjalp ytterligere til med kateketiseringen av den norske befolkningen. En av de mest kjente slike var Hans Adolph Brorsons *Troens rare Klenodie* (1739).

Luthers *Lille katekisme* brukte spørsmål og svar som innlæringsform. Om dåpens sakrament er det første spørsmålet som stilles «Hva er dåpen?». Svaret som gis er: «Dåpen er mer enn vann. Den er vann omsluttet av Guds befaling og forent med Guds ord». Etter hvert førte ønsket om å formidle en dypere forståelse av katekismestoffet til at forskjellige katekismeforklaringer så dagens lys, spesielt utover på 1600-tallet. Og i 1737 kom den som så skulle bli påbudt ved all konfirmasjonsundervisning i Danmark-Norge, nemlig bergensbiskopen Erik Pontoppidans (1698-1764) *Sandhed til Gudfrygtighed, udi en eenfoldig og efter Muelighed kort dog tilstrekkelig Forklaring over Sal. Doct. Morten Luthers Liden Catechismo, Indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov at vide og gjøre*. Også denne var formet som spørsmål og svar, opprinnelig 759 sådanne som i senere utgaver var redusert til 750. Antagelig var den både elsket og fryktet av konfirmantene i lang tid.

ABCer var småtrykk som inneholdt alfabetet og ordøvningslister. Småtekster til bruk i leseopplæringen var også inkludert her. Den første ABCen på nynorsk var laget av pedagogen og forfatteren Andreas Austlid (1851-1926), som også grunnla Møre folkehøgskule.

Også de tradisjonelle leseopplæringsbøkene, ABCene, kunne være religiøst orientert. ABCer var i seg selv små leseopplærings skrifter som inneholdt alfabetet, øvelsesord og små, enkle tekster med leseopplæring som siktemål. Det fantes forskjellige typer av denne, og en av dem var den såkalte katekismen-abcen, vanligvis på 16 sider. Denne inneholdt de sedvanlige

Det var i hovedsak klokkeren som hadde i oppgave å lære ungdommen opp i katekismen etter kirketid. Her har Adolph Tidemand fremstilt hvordan kateketiseringen kunne ha foregått (1854). Kilde: Wikimedia Commons.

leseopplæringsdelene som alfabetet og stavelsesord, samt de ti bud, trosartiklene, fadervår, dåpens sakrament og alterets sakrament. Av ikke-religiøse bøker rundt om i de norske hjem fantes tidvis også medisinerbøker, regnebøker, historiebøker og almanakker, men disse var det færre av enn de religiøse skriftene.

Underholdning

Hva så med underholdningen? Denne var det langt mindre av enn den religiøse

litteraturen. I dag er dette forholdet snudd på hodet: Vi har antagelig mest underholdningslitteratur i hyllene våre, og kun i liten eller ingen grad religiøs litteratur. Mengden faglitteratur, derimot, varierer nok fra hjem til hjem.

Men de som hadde denne typen litteratur tilgjengelig, hva moret de seg egentlig med? Romaner som vi kjenner dem i dag er langt på vei et sent 1800-talls, og kanskje helst 1900-talls fenomen, i alle fall hvis vi tenker større utbredelse. I stedet var det folkebøkene som fant en viss lesekrete, deriblant

Anders Sørensen Vedels *It hundrede udualdede Danske Viser*, opprinnelig trykket i 1591. Denne omhandlet kongers og gamle kjempers bedrifter, og ble da også kalt for «Kjempeboka». Dessuten ble det utgitt en hel del opprinnelig middelalderske folkebøker, så som *Melusina*, *Griseldis* og *Den skjønne Magelone*, kjærlighetshistorier ofte med en religiøs moral. Men om enn de hadde en religiøs tone, ble disse bøkene ofte fordømt av styresmaktene, og da nettopp fordi de ikke var av såkalt «oppbyggelig karakter». Den ovenfor nevnte biskop Pontoppidan karakteriserte blant annet «liderlige Bøger, Romaner, Viser og Sange» som «Horerie i Ord».

Men folk flest ville underholdes. Og, dette kunne de gjøre via et annet medium enn boka, nemlig skillingsvisene. Disse var som oftest trykket på et ark, og kostet i utgangspunktet en skilling – derav navnet. Ikke alle var illustrerte, men innholdet var mye det samme: Skillingsvisene var nyhetsbærende, underholdende og sensasjonelle, og kunne handle om alt fra kjærlighet, utroskap og voldsom-

me hendelser som for eksempel naturkatastrofer til skandaler i inn- og utland. Mange av disse skriftene ble trykket i langt flere og høyere opplag enn bøkene, og fungerte på mange måter som datidens massemedium.

Til å underholde seg hadde våre forfedre blant annet tilgang til gamle folkeeventyr, ofte med moralsk undertone. En av disse var om den dydige hustruen Griseldis, som ble pint og plaget av sin mann på alle mulige måter før han endelig tok til fornuft og angret sine synder. Blant annet røvet han vekk et av barna hennes, noe illustrasjonen ovenfor viser. Griseldis ble skrevet en gang i middelalderen, og var en svært populær historie. Kilde: Wikimedia Commons.

Av kjente personer som fikk slike skilingsviser knyttet til seg var blant annet viseadmiral Peter Wessel Tordenskjold og Johann Freidrich Struensee; den sistnevnte ble halshugget i 1772 etter å ha styrt Danmark-Norge på vegne av den sinnssyke Christian VII. En annen som fikk en skillingsviser etter seg på grunn av sitt nokså fantastiske liv var Jens Amundsen Fenstad, født i Rissa i Sør-Trøndelag i 1778. I en tid hvor pengesedler var håndskrevne, ble Fenstad flere ganger anmeldt for pengeforfalskning, og han ble også fengslet – og dødsdømt – flere ganger. Fenstad klarte imidlertid å rømme fra flere fengselsopphold, men til slutt slapp han opp for hell: I 1825 ble Fenstad halshugget på Nordnes i Bergen, og skillingsvisen om ham ble en av de store salgssuksessene dette året.

Allmuen fikk også tilgang til andre typer historier utover på 1800-tallet. Nå ble historier, og ikke nødvendigvis religiøse slike, innlemet i undervisningslitteraturen, deriblant i ABCer og i skolens lesebøker. Dette skjedde dog ikke under motstand fra den den geistlige stand, som fryktet at denne formen for lesning skulle virke ødeleggende på folkets moral.

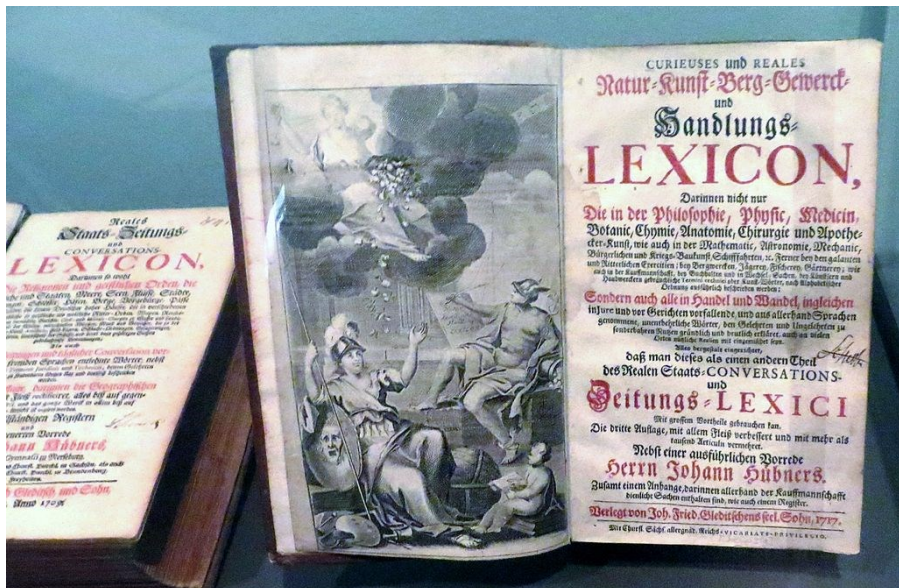
Overklassens lesing

Men hva så med de som hadde penger, stand og utdanning, hva hadde de stående i hyllene sine? Overklassens verden var en helt annen enn allmuens. Mens allmuen gjerne kunne slite seg gjennom alfabetet, var det ikke uvanlig at de lærde kunne flere språk, så som

latin, tysk, nederlandsk, engelsk og fransk. Og mens et allmuehjem eide under tre bøker i snitt, kunne et lærd hjem være utstyrt med hundrevis av bøker. Disse kunne være kjøpt via bokhandlere i inn- og utland som fungerte som funksjonærer for denne typen litteratur, eller hentet hjem fra egne reiser. Mange sendte også bokbestillinger gjennom venner og bekjente som reiste i det store utland. Skrivekyndige kunne også egenhendig sende bestillinger utenlands for å få de bøkene de ønsket fraktet til Norge.

I det store og hele kom bøker i lærde biblioteker i den tidligmoderne perioden fra tre områder, nemlig Tyskland, Nederland og England, land med nær tilknytning til Danmark-Norge både religiøst og handelsmessig sett. Flere bøker fra Frankrike dukket også opp i boksamlingene i løpet av tidlig nytid, og etter hvert som det utover på 1700-tallet ble produsert mer lærd litteratur i Danmark-Norge, og da spesielt København, kom det også flere og flere bøker i lærde biblioteker herfra.

Den store graden av internasjonalitet som preget overklassens boksamlinger førte til at lærde i Norge kunne holde seg oppdatert innenfor alle de europeiske kunnskapstrendene, om det så gjaldt teologi, historie, jus, medisin og naturvitenskap. Men, ikke alle bøkene de eide var av nyere dato: Bøker i lærde boksamlinger var gjerne trykket rundt 100 år før eieren døde, hvilket vil si at bøker i gamle dager nok brukte litt tid på å sirkulere. Dermed var ikke all kunnskap like «fersk».

Overklassen i Norge hadde ofte store biblioteker fylt med utenlandsk litteratur. Det spennende når vi går gjennom disse samlingene at det dukker opp flere tidligmoderne «storheter» som vi langt på vei har glemt i dag. Dette gjelder blant annet Johannes Hübner (1688-1731), den tyske læreren hvis historieverk ser ut til å ha vært bestselgere i 1700talls Norge.

Avsluttende ord

Og hva med i dag? Det ble spådd da nettbrettet kom at boka som fysisk objekt ville «dø». Det har den imidlertid ikke gjort. Både eldre som yngre generasjoner ønsker fortsatt å lese bøker i papirform. Hva vi leser, derimot, har endret seg mye over de siste hundreårene, noe eksemplene i teksten ovenfor peker på.

Kilder:

Dahl, Gina. 2011. *Books in early modern Norway*. Leiden: Brill.

Fet, Jostein. 1995. *Lesande bønder*. Oslo: Universitetsforlaget.

For informasjonen om Petri Worm, se: https://da.wikipedia.org/wiki/Petri_Worm

En ganske ny og meget sørgelig

W i s e

om

Morderen W o r m,

som

skændigen og lumsk med en Snor qvaste Udgiveren
af „Gammelt og Nytt,“

Jens Peder Tønder,

for at tilbende sig hans Penge; og som til retfærdig
og velfortjent Straf skal halsbugges paa Amager.
— M. M., som denne sørgelige W ise indeholder.

Motto: „Du skal ikke staa ihjel!“

Kjøbenhavn, 1838.

Forfattet og forlagt af, samt trykt hos Jacob Behrend,
Nøntergade Nr. 128.

Skillingvisene var antagelig den tidligmoderne periodens største underholdningsmedium. Vanligvis ble visene trykket på et ark, som gjerne kunne brettes ned i flere små sider. Dette skillingstryk-
ket omhandler Petri Worm (1814-1838), som i 1838 ble halsbugget for mordet på litteraten Jens
Peter Tønder, som også underviste Worms i fransk. Worm hadde tidligere lidd av sterke depresjo-
ner og hadde gjort flere selvmordsforsøk. Tønder, derimot, ble drept på grunn av penger. Kilde:
Wikimedia Commons.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Arstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
<http://www.arkivverket.no/bergen/om.html>
<http://www.digitalarkivet.no/>

De siste utgavene i denne serien:

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

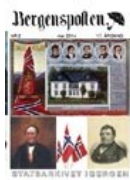
2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

3/2015

4/2015

1/2016

2/2016

3/2016

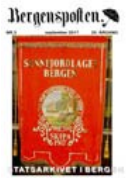
4/2016

1/2017

2/2017

3/2017

4/2017

